

Samlade tal

Seminarium om Rätten att äga – Välståndets fundament

Förstakammarsalen, Riksdagen, den 15 januari 2003

Gösta Bohmans fond för idédebatt instiftades med insamlade medel efter Gösta Bohmans bortgång 1997. Fondens syfte är att dela ut ett årligt stipendium till den som gjort särskilda insatser i den liberala och konservativa idédebatten med tonvikt på frågor som rör demokrati, rättsstat och marknadsekonomi. En gång om året arrangerar fonden ett minnesseminarium kring dessa frågor.

Eventuella bidrag till fonden mottages tacksamt på postgirokonto 4685298-4.

Box 2080, 103 12 Stockholm, telefon 08-676 80 00. Hemsida www.bohmanfonden.se
E-mail bohmanfonden@moderat.se

Johan Bohman

Ordförande för Gösta Bohmans fond för idédebatt.....4

Carl Bildt

F d statsminister, ledamot av styrelsen för Gösta Bohmans fond för idédebatt.....6

Nathan Rosenberg

Professor, Stanford University, USA.....10

Nils Karlson

Fil dr, Gösta Bohmans fond för idédebatts stipendiat år 2003.....27

Hannes H. Gissurarson

Professor, University of Iceland.....31

Gunnar Strömmer

Verkställande ledamot, Centrum för rättvisa.....49

Omslag: Susanne Linder

Tryckt på Blomberg & Janson 2004

ISBN nr 91-85816-324-8.

Johan Bohman

Ordförande för Gösta Bohmans fond för idédebatt

Mina damer och herrar, välkomna till dagens seminarium. Vad skulle kunna vara lämpligare än att inleda dagen med ett citat ur en av Gösta Bohmans böcker! "I min senaste månadskrönika tog jag farväl av Sundskär för det här året. De korta dagarna, de hårda höststormarna och båtar i vinteride lägger hinder i vägen för sedvanliga veckoslutsbesök i Roslagens havsskärgård. Nu får i stället markerna kring stenstaden tillgodose den naturlängtan som alltid präglat mina söndagar."

Friheten, naturen och mötet med de enskilda människorna präglade Gösta och detta i kombination med en obändig personlighet låg till grund för hans insatser både inom Stockholms handelskammare och inom politiken. Att inte försöka, att inte kämpa och argumentera för det man tror på låg inte precis för Gösta vilket gör att han sannolikt skulle känna sig mycket hedrad av att Moderata Samlingspartiet lät instifta Gösta Bohmans fond för idédebatt i samband med hans bortgång. Fonden har som uppgift, vilket framgått av inbjudan, att stimulera den liberala och konservativa idédebatten med tonvikt på frågor som rör demokrati, rättsstat och marknadsekonomi.

Det finns faktiskt en anledning till att seminariet hålls just i dag. För 92 år sedan denna dag föddes pappa Gösta och utifrån ett personligt perspektiv skulle man nog kunna säga att han även i privatlivet brann för de frågor som ligger inom fondens inriktning även om just demokratibegreppet hade en något annorlunda tolkning i familjekretsen.

Som kuriosas kan även nämnas att Gösta började sin politiska bana som riksdagsman i första kammaren, det vill säga i den här salen, för i stort sett 45 år sedan.

Dagens seminarium har rubriken: Rätten att äga – välståndets fundament. Frågan kring äganderätten var ett område som låg Gösta varmt om hjärtat, såväl på det ideologiska planet som vad gällde exempelvis den enskilde skärgårdsfiskaren. 1974 skrev Gösta i boken Tankar om mitt Sverige: "Äganderätten ger underlag för personligt oberoende, för frihet, medbestämmande och ansvar. Spridning av ägandet medför en spridning av makt." Mycket har förvisso hänt sedan dess på 28 år och man kan fråga sig hur man ser på denna fråga

i dag. Som jag ser det är frågor kring äganderätten lika aktuella i dag och målet med dagens seminarium är att försöka belysa dess betydelse för samhällsutvecklingen.

On behalf of the board of the Foundation I would like to express a special welcome to our guest speakers, professor Nathan Rosenberg from Stanford University, California, professor Hannes Gissurarson from Iceland University, and the executive director of the Centre for Justice Gunnar Strömmer.

Med dessa ord hälsar jag er alla än en gång välkomna och lämnar över till Carl Bildt, som förutom att vara inledstälare av dagen kommer att fungera som seminariets moderator.

Carl Bildt

F d statsminister, ledamot av styrelsen
för Gösta Bohmans fond för idédebatt

Vi ska nu också göra en del experiment med att utnyttja den berömda högtalaranläggning som i olika versioner har installerats i Riksdagens förre detta första kammare. Åtskilliga experiment har gjorts med att få denna anläggning att fungera och nu sägs det till mig att det är en helt ny anläggning som fungerar mycket bättre än tidigare och det återstår att se. Det var en del inledande intermezzon som kanske låter antyda att den tekniska utvecklingen och mänsklighetens framsteg har en del övrigt att ägna sig åt.

Detta seminarium ska inte handla om Gösta Bohman och inte handla om Gösta Bohmans insatser. Jag är inte alldeles övertygad om att han skulle ha uppskattat allt för mycket om vi ägnade oss helt och hållet åt att blicka bakåt och att försöka komma ihåg eller försöka värdera. Jag är rätt övertygad om att han skulle sätta större värde på en debatt som försöker att i en samhällsdebatt och en utveckling som ständigt förändras föra vidare idéer och ideal och utveckla idéer och ideal som han tyckte var viktiga. Och det är också detta som är avsikten med detta det första seminarium som denna fonden anordnar och det är också därför som denna fond sattes upp för fem år sedan. Ändå kan några ord vara på sin plats, och det var därför jag blev ombedd att säga ett par sådana.

Gösta Bohman var egentligen inte mycket av en politiker alls i den mening som detta begrepp numera nästan alltid används. Han hade aldrig, åtminstone inte i relevant tidsålder satt sin fot inom ramen för ett ungdoms- eller studentförbund. Han hade egentligen aldrig för avsikt att ge sig in i den aktiva politiken. Han brukade själv hävda, även om jag tror att där befann han sig i den distinkta utkanten av sin egen trovärdighet, att han inte ens hade velat bli partiordförande i moderaterna. Han trivdes i grunden mycket bättre i den fria debatten i kammaren, bland annat denna kammare inledningsvis, än i den något mera begränsade tillvaro som en statsrådstaburet alltid innebär. Han var den lovande unga juristen – utgår jag från lovande i alla fall – i Stockholms Handelskammare som ombads att gå in i fastighetsnämnden i Stockholms stad för att som expert bidra med synpunkter. Han gick in på villkor att han skulle slippa att gå med i det som då hette Högerpartiet. För den som vill läsa mer

om detta rekommenderar jag Olof Ehrenkronas bok som ju utkom med anledning av Handelskamarjubiléet som skildrar väldigt mycket av framväxten av företagande och den miljö i Stockholmsområdet som kom att betyda så mycket och också om Göstas insatser i inledningskedet av denna. Men kontrasten mellan det fria företagande som han hade arbetat med tidigare och den centralstyrande samhällsplaneringen, då i form av väldiga planer på att omgestalta Stockholms innerstad, som han där såg blev för stor. Sannolikt började Göstas politiska karriär med att han blev arg, kanske till och med förbannad, så ifrån och hävdade att det mesta var fel och borde göras annorlunda. Och resten är, som vi säger numera, historia. 1970 gick han åstad och blev partiordförande i det som strax innan hastigt och lustigt hade bytt namn till Moderata Samlingspartiet. Ett av hans första beslut var att byta ut den lätt vinröda färg som den nya partisymbolen hade försetts med mot en distinkt klarblå dito, anpasslig till tidsandan förvisso – det var ett moderat parti – men det fanns gränser för hur långt denna anpassning till tidsandan skulle gå. Och den där tidsandan, det glömmet vi ofta bort, den var en helt annan då än vad den är i dag. Vi levde mitt uppe i vad som skulle visa sig vara socialismens sista sommar i svensk, kanske global samhällsdebatt. Socialdemokratin började plötsligt närmast tungomålstalande tala om den demokratiska socialismen som nu slutgiltigt skulle införas. Någon form av planhushållning skulle införas, det var det begrepp som man tryckte på omslaget till sitt kongresstryck. Och i mitten av 1970-talet inleddes så den strid om löntagarfonder som faktiskt inte skulle avslutas förrän slutavvecklingen av de där fonderna i början av 1990-talet.

Gösta tog strid för marknadsekonomin, inte tu tal om det. Men det handlade för honom och utifrån hans anföranden mindre om ett teoretiskt motiverat ekonomiskt system och mera om en syn på individens frihet och rätt som naturligt ledde till en fri ekonomi och som varje försök att införa socialism och planhushållning förr eller senare skulle komma att hota. Det var striden för rätten och individens rätt mot överheten som bar fram engagemanget också för den fria ekonomin. Det var det som engagerade och det var det som bar fram politiken. Då talade andra, ja nästan hela samhällsdebatten, om det som kallades funktionsocialism, om ni kommer ihåg detta begrepp. Ägandet kunde formellt finnas kvar, det skulle inte avskaffas, men dess olika funktioner kunde en efter en gradvis socialiseras. Det var fiffigt och det var bra. Av den självklara principen att allting i ett fritt samhälle, inklusive ägandet, sker inom de ramar som lagar och rättsordningen lägger fast gjordes en teori som gav staten möjlighet att successivt inskränka för att närmast avskaffa individens rätt och därmed också individens möjligheter till frihet.

Det var när han tog striden för rätten som han också som han också visade på och kom att successivt alltmer betona vikten av principerna. Jag tror inte att han frågade någon mediarådgivare eller motsvarande till råds när han tog strid mot Norrtälje kommun för att slippa betala sophämtningsavgiften. Den tidens klimat var något mera tolerant än dagens och jag kan väl föreställa mig vad dagens aftontidningar hade gjort av det politiska initiativet och den politiska striden. Men till slut, och det tog sin tid, så vann Gösta. Och även om Norrtälje kommun kanske inte uppfyllde alla de krav på monstruöst förtryck som kunde ställas i en värld där det förvisso fanns rätt mycket av den varan, så visade han ju att det gick att ta strid mot ett diskret vardagsförtryck som den alltmer byråkratiserade staten ju hade börjat tillämpa mot medborgarna. Och med utgångspunkt från egna erfarenheter fortsatte han detta. Det handlade mera sällan om populistiska eller ens populära saker som han tog upp. Att säga att allemansrätten inte gav vilka rättigheter som helst gentemot den självägande bonden eller självägande skogsägaren var inte nödvändigtvis den mest populistiska ståndpunkt man kunde tänka sig – rätt lång från det. Eller att säga att massan av fritidsfiskare i landet inte hade vilka rättigheter som helst gentemot en skärgårdsbonde som hade ägt och brukat sin fiskerätt i generationer var inte heller nödvändigtvis det mest populistiska krav man kunde tänka sig. Det var inte de stora folkgruppernas eller den stora folkmajoritetens frågor som det ofta handlade om. Men det spelade egentligen ingen roll därför att många människor kände igen sig i alla fall. De hade inte upplevt just detta och hade ingen anledning att bekymra sig över just detta men de hade upplevt någonting annat som var yttringar av samma bristande respekt för rätten och för ägandet och för möjligheterna att själv forma sitt liv. Och gradvis kom Gösta att tala alltmer om ägandet som fundamentet för friheten, om vikten av en stat som såg skyddet av individens frihet och rätt som en av sina allra viktigaste uppgifter. Han såg det fullständigt självklart att vara liberal och fullständigt självklart att vara konservativ och fullständigt självklart att med utgångspunkt från verkligheten vara engagerad också i idéerna.

Mycket i dagens Sverige är, som jag sade, väldigt annorlunda mot det 1970-tal där Gösta hade sin mest betydelsefulla praktiska politiska gärning. I dag har socialismen havererat åtminstone som idé och som system, kanske inte alltid som närvarande verklighet. Och socialdemokratin har egentligen inte haft en enda idé om samhällsförändring sen de där löntagarfonderna och nu får vi ju retroaktivt läsa i den ena memoaren efter den andra att egentligen var alla mot även den idén, historieforskningen får väl utreda om det var någon som över huvud taget var för det de stred för under sisådär ett kvarts sekel.

Mycket i Sverige har liberaliserats, förbättrats och öppnats upp. Vi glömmer lätt hur i grunden reglerad stora delar av den ekonomi var som vi fortfarande hade en bra bit in, ja till och med mot slutet av 1980-talet. Vi har fått avregleringar, vi har fått globalisering, vi har fått ett medlemskap i en vidare europeisk samarbets- men dessutom rättsordning som i grunden förändrar villkoren för väldigt mycket av samhällsutveckling och rättsutveckling i Sverige. Och vi noterar att försvaret för den enskildes rätt inte längre bara eller enbart är vad vi brukar kalla en högerfråga i den politiska debatten. Vi kan ibland till och med se den politiska vänstern ta upp viktiga frågor när det gäller rätten för den enskilde. Vi hade tre svenska medborgare som fick sin rätt till ägande inskränkt under formellt sett riktiga men i grunden dubiösa formen som ett led i den nödvändiga och angelägna kampen mot den globala terrorismen, vilket ledde till – på goda grunder – en betydande debatt. De kämpade inte riktigt mot Norrtälje kommun, men rätt till sitt eget ägande hade de i alla fall. Ändock, som vi alla vet, är det ju oerhört mycket som återstår. Men det ska jag inte tala om, det är det om det debatten under resten av dagen ska handla.

Jag sa inledningsvis att vi inte skulle tala om Gösta Bohman utan om idéer som han tyckte var viktiga. Men inte heller det hade räckt, så att säga, som urvalsgrund för detta seminarium. För det handlar inte bara om idéer som Gösta då tyckte var viktiga, vilket de förvisso var, utan det handlar om idéer och frågor som är viktiga och som är viktiga att diskutera från en principiell utgångspunkt i en tid när insikten om sambandet mellan ägande och rätt, mellan frihet och demokrati, mellan ansvarstagande och utveckling och detta som förutsättning för ett i genuin mening gott samhälle trots allt står starkare än på mycket länge, men där de samtidigt kan tjäna som inspiration till den debatt som ska föra dessa frågor vidare.

Nathan Rosenberg

Professor, Stanford University, USA

Mitt huvudsakliga syfte i dag är att binda samman frågan om äganderätter med ett antal frågeställningar som rör ekonomisk tillväxt. och de faktorer som på lång sikt är avgörande för förbättringar av vår materiella standard. För att föregripa min slutsats kan jag säga att den är att äganderätt och ekonomisk tillväxt inte kan skiljas från varandra. Men detta påstående är i sig tämligen ointressant. Det väsentliga är inte min slutsats utan hur jag kommit fram till den. Och jag bör redan nu varna för att jag kommer att nå min slutsats på ett okonventionellt sätt och att vår vägvisare – åtminstone till en början – kommer att vara Karl Marx.

Strax efter Sovjetunionens kollaps vid 1990-talets början skrev jag en artikel i Scientific American om sambandet – eller snarare bristen på samband – mellan Marx verk och Sovjetunionens kollaps. Min främsta poäng var att riktig socialism, enligt Marx uppfattning, bara kunde växa fram som en livskraftig form av ekonomisk organisation efter det att kapitalismen hade slutfört sin unika uppgift – endast efter det att kapitalismen hade skapat det slags högproduktiva samhälle som enbart kapitalistiska institutioner och incitament kunde åstadkomma.

Jag fick en stor mängd brev – många kan bara beskrivas som "dårbrev" – från människor som envetet insisterade på att Marx hade helt fel. Det visade sig att någon på Scientific Americans redaktion hade givit artikeln rubriken "Marx hade inte alldeles fel", vilket stämde mycket bra med andemeningen i det jag hade skrivit. Men för många läsare var även denna tämligen oskyldiga rubrik en för stor eftergift. Det måste vara så att Marx hade fullständigt fel. Låt mig bara säga att det är högst osannlikt att en person, som skrivit så många tusen sidor text som Marx gjorde, bara har fel. Han hade faktiskt rätt på några viktiga punkter.

Marx, som var verksam under 1800-talets mitt och som i sin egenskap av historiker såg tillbaka på de fantastiska förbättringar av mänsklig produktivitet som var den industriella revolutionens främsta resultat, betonade en central poäng. Hans poäng var inte att dessa landvinningar var resultatet av mänsklig uppfinningsrikedom eller av den tidigare vetenskapliga revolutionen eller av en

arbetsetik som inspirerats av den protestantiska reformationen. Inte alls. Hans poäng var att detta utbrott av mänsklig uppfinningsrikedom och kreativitet var kapitalismens, eller för att använda hans eget ord, bourgeoisins, förtjänst. Detta är utan tvivel det centrala innehållet de första sex sidorna i Det Kommunistiska Manifestet från 1848. Kort sagt: kapitalismens historiska resultat låg i dess unika förmåga att generera teknologiska förändringar. Kapitalistiska samhällen kunde, till skillnad från alla andra samhällen, skapa starka incitament för skapande och användning av nya tekniker.

"Bourgeoisien kan inte existera utan att ständigt revolutionera produktionsmedlen... Medan däremot konservering av de gamla produktionsmetoderna i oförändrad form var det främsta överlevnadsvillkoret för alla tidigare industriella klasser..."

"Bourgeoisien har... varit först med att visa vad mänsklig aktivitet kan åstadkomma. Den har åstadkommit underverk långt märkligare än Egyptens pyramider, romerska akvedukter och gotiska katedraler..."

Senare, i en ännu mera anmärkningsvärd passage, hävdar Marx och Engels: "Bourgeoisien har under sin knappt hundraåriga dominans skapat väldigare produktionskrafter än alla tidigare generationer tillsammans. Människans behärskning av naturkrafterna, maskiner, kemins praktiska tillämpning i industri och jordbruk, ångkraft, järnvägar, elektrisk telegraf, uppodlingen av hela kontinenter, kanaler, hela befolkningar som trolas fram ur marken – vilket tidigare århundrade hade ens en föraning om att sådana produktivkrafter låg dolda i arbetet?" Jag bör säga att jag helt instämmer i vart och ett av de Marx-citat jag nu citerat. Marx hade inte bara fel.

Som jag ser det bortsåg dock Marx från två viktiga faktorer:

1. Att introduktionen av ny teknologi – den främsta orsaken till långsiktiga ekonomiska förbättringar – är full av osäkerhetsfaktorer, osäkerheter som gör investeringar i ny teknologi till högriskåtaganden.
2. Att kapitalismens framgångar främst kan härledas till juridiska, institutionella och lagstiftningsmässiga förändringar som i många fall innebar betydande omdefinitioner av de rättigheter som följde med egendom. Jag skulle faktiskt vilja hävda att dessa omdefinitioner i många fall utgjorde juridiska och institutionella innovationer av oerhört stor social betydelse. Dessa innovationers kumulativa effekt var att de minskade de oacceptabla finansiella risker som tidigare förbundits med införandet av

ny teknologi. Riskerna eliminerades inte, långt därifrån, men de minskades till godtagbara nivåer. Jag vet exempelvis inte om det fanns gäldstugor i Sverige på 1700-talet men jag kan försäkra att sådana fångelser existerade i England vid den tiden. Adam Smith formulerade uppfattningen i sin tids Storbritannien väl i sin *Wealth of Nations* som publicerades 1776:

”Konkurs är kanske den största och mest förödmjukande händelse en oskyldig man kan drabbas av. De flesta män är därför tillräckligt försiktiga för att undvika konkurs. Men några lyckas inte undgå den, precis som somliga inte lyckas undvika galgen.”

Jag skulle först vilja koncentrera mig på de stora risker innovation innebär. Ett av de viktigaste skälen till att vi inte fullt ut inser hur stor risken är att misslyckas med teknologiska innovationer är att historieböckerna berättar om framgångarna – inte om misslyckandena. Framgångshistorier är ju när allt kommer omkring mycket intressantare, och vi hoppas att de tjänar som inspiration för de unga. Framgångshistorierna har ett slags lyckligt slut, och de är fulla av konsekvenser för framtiden på ett sätt som misslyckandena inte är. Följden är att industrialiseringens historia oftast berättas som en serie framgångshistorier. I angloamerikanska skolböcker kan det stå ungefär: I begynnelsen var James Watt (eller möjligen Thomas Newcomen), Henry Cort, Josiah Wedgwood, Richard Arkwright, Eli Whitney, Robert Fulton, Thomas Edison, bröderna Wright, etc. Man kan göra analogier med militärhistoria där man brukar säga att historien skrivs av segrarna – inte av de besegrade.

Men trots avsaknaden av misslyckanden i våra historieböcker finner man om man gräver lite djupare att riskerna för misslyckande var enorma. I en doktorsavhandling vid London School of Economics för några år sedan fann man genom att utgå från domböcker att 33 000 företag i 1700-talets England misslyckades, med konkurs som följd. Detta stora antal i vad som fortfarande var ett litet land innehåller alla slags misslyckanden, inte bara sådana som var förbundna med ny teknologi. Men utifrån mitt perspektiv just nu är det speciellt intressant att konstatera att frekvensen av misslyckade företagssatsningar accelererade dramatiskt efter 1750. Ökningen sammanfaller exakt med den snabba teknologiska utveckling som vi brukar kalla den industriella revolutionen. Tiden efter 1750 är också exakt den period som Marx hade i åtanke när han 1848 skrev: ”Bourgeoisien har under sin knappt hundraåriga dominans skapat väldigare produktionskrafter än alla tidigare generationer tillsammans.” Återigen hade Marx rätt, även om han 1848 misslyckades med att rikta uppmärksamheten på det stora antal kommersiella misslyckanden som var förbundna

med teknologiska förändringar. Åtminstone misslyckades han med att göra det i *Det Kommunistiska Manifestet* och i första delen av hans oerhört inflytelserika *Kapitalet* från 1867.

Det är mycket intressant att notera att Marx själv så småningom kom att erkänna denna osäkerhet, även om erkännandet blev offentligt alltför sent och obskyrt i *Kapitalets* tredje del, som publicerades efter hans död och många år efter publiceringen av volym 1. I den tredje volymen riktade Marx uppmärksamheten mot ”den mycket större kostnad som är förbunden med att driva ett företag som bygger på en ny uppfinning jämfört med kostnaden för senare företag som uppkommer ex suis ossibus [på uppfinningens grund/benstomme]. Det är verkligen sant att pionjärerna i allmänhet går i konkurs och att endast de som senare köper byggnader, maskiner, etc, till ett billigare pris kommer att tjäna på det.” Detta är en mycket intressant passus eftersom den utgör ett tydligt erkännande från Marx sida av kapitalistens oerhörda sårbarhet i hans egenskap av bärare av teknologiska förändringar (”pionjärer går i allmänhet i konkurs”). Om Marx hade ägnat denna sårbarhet större uppmärksamhet i första delen av *Kapitalet* hade det varit nödvändigt för honom att beskriva kapitalisten i ett helt annat ljus. Han skulle faktiskt ha varit tvungen att skriva en helt annan bok. Denna iakttagelse skulle ha betonat kapitalisternas svagheter, men Marx syfte i del 1 var att beskriva deras sociala makt och den därav följande makten att exploatera andra.

II

Om vi nu koncentrerar oss på finansiell risk i ett samtida sammanhang, där en stor del av den vetenskapliga och ingenjörstekniska forskningen i OECD-länderna har institutionaliserats i stora företag och där kallas för forskning och utveckling (FoU). I USA finns det i dag, enligt vad som sägs, mer än 16 000 företagslaboratorier, och det rapporteras också att över 20 av dessa företag har FoU-budgetar på över en miljard (USD) om året. Om man rangordnar företagen efter hur mycket pengar de satsar på FoU, lade de 20 främsta tillverkningsindustrierna i USA ner totalt 54 miljarder (USD) år 2000. Visst förefaller det rimligt att anta att, som somliga har hävdad, dessa mäktiga och rika företag i huvudsak eller fullständigt har eliminerat den finansiella risken? Ett sådant antagande är naturligtvis långt från verkligheten. Avsevärd finansiell risk fortsätter att komma från många tänkbara källor. Vilka är då dessa källor?

1. Det kan helt enkelt vara så att forskningssatsningarna inte leder fram till användbara vetenskapliga landvinningar.

2. Även om forskningen leder till nya vetenskapliga upptäckter är det inte säkert att dessa upptäckter leder till en säljbar produkt. Eller också kan utvecklandet av en ny design ta så lång tid att beslutsfattarna i företaget helt enkelt beslutar att det blir för dyrt.

Men även om forskning slutligen leder fram till en ny värdefull produktidé återstår många frågor.

3. Vad kommer den nya produkten att prestera teknologiskt? Kommer höga prestanda bara att kunna åstadkommas till en orimligt hög kostnad? Concordeplanet var en fantastisk teknologisk prestation i termer av ingenjörskonst och hastighet, men den var också en total finansiell katastrof (en finansiell katastrof som i detta fall huvudsakligen betalades av engelska och franska skattebetalare).
4. Hur snabbt kommer prestanda att förbättras, och hur snabbt kan man räkna med att produktionskostnaderna minskar?
5. Hur attraktiv kommer den nya produkten att vara för konsumenten? Hur elastisk (eller oelastisk) är det sannolikt att efterfrågan på den nya produkten kommer att vara, och till vilket pris ska den introduceras på marknaden?
6. Hur användbar är produkten för det företag som har uppfunnit den? Med detta avser jag sannolikheten att företaget kommer att kunna tillgodoräkna sig de vinster som innovationen kan generera. Detta kan bero på huruvida det går att ta patent på produkten. Om det inte går – hur snart är det då rimligt att anta att konkurrerande företag som inte haft några egna kostnader alls för uppfinningen kommer att imitera den? (Detta är det så kallade free rider-problemet).
7. Med tanke på den stora oron kring miljöförstöring, arbetsmiljörisker och hälsofrågor är det möjligt att en statlig myndighet eller ett domstolsutslag omintetgör förväntade vinster genom regleringar eller domar. Hälsoaspekter har länge varit viktiga i den farmaceutiska industrin. US Food and Drug Administration kräver att nya farmaceutiska produkter genomgår en utdragen försöksverksamhet innan de får säljas till allmänheten. Många nya farmaceutiska produkter måste testas under flera år innan de kan marknadsföras – i vissa fall kan testperioden vara längre än ett årtionde (som när det gäller vacciner eller nya metoder för födelsekontroll). Den uppskattade kostnaden för att föra ut en helt ny farmaceutisk produkt på den amerikanska marknaden överstiger nu rutinmässigt

500 miljonerstreck (USD). Ni känner dessutom säkert alla till ABB:s finansiella kollaps som beror på dess förvärv av Combustion Engineering. Det visade sig till slut att ABB hade "ärvt" (om det är rätt ord) dotterbolags enorma skulder. Dessa skulder härrörde från domstolsutslag i ett stort mål med många målsägande, som handlade om den potentiella hälsorisk som Combustion Engineerings omfattande användning av asbest kunde medföra. Detta mål har redan involverat fler än 200 000 målsägande och ytterligare över 100 000 som ännu inte har behandlats av domstolen. (Bara i USA!)

8. Hur snart kommer en ny och ännu bättre produkt att utvecklas, antingen från en konkurrent eller från någon helt ny teknologi? Det är ingen paradox att säga att ett av de största osäkerhetsmomenten i hanteringen av ny teknologi är framkomsten av ännu nyare teknologier.

Av dessa, och andra, skäl förblir det centrala momentet i innovationsprocessen att stora finansiella åtaganden måste göras trots de många osäkerhetsmomenten. Ur den potentielle entreprenörens perspektiv kommer alltså innovativa aktiviteter att fortsätta att medföra ett betydande finansiellt risktagande. Det kan till och med vara så att dessa risker blir större och större.

Mycket av det jag hittills sagt har berört de risker som har att göra med omöjligheten att förutsäga resultatet av FoU-projekt. Min uppfattning är att en stor portion ödmjukhet är på sin plats i dessa sammanhang, eftersom det kan vara oerhört svårt – även när forskningsprojekten visar sig framgångsrika – att förutsäga (speciellt i rika samhällen) hur konsumenterna kommer att reagera på en ny produkt och hur den nya produkten kommer att överensstämma med konsumenternas preferenser och prioriteringar. Betänk följande: 1939 rapporterade New York Times, en tidning vars personal utan tvivel har bestått av rimligt intelligenta och framsynta människor, om framgångsrika experiment som tydligt pekade fram mot ankomsten av en potentiellt fascinerande ny produkt: televisionen. Men New York Times reporter trodde inte att det fanns någon vidare framtid för televisionen – åtminstone inte i USA. Det var snarare så att denna, den mest kända och framstående av alla amerikanska tidningar, högtidligt meddelade: "Televisionen kommer aldrig att utgöra en allvarlig konkurrent till radion därför att människor måste sitta stilla med ögonen klistrade på skärmen: den genomsnittliga amerikanska familjen har inte tid med det." Jag är frestad att säga att ingen vidare kommentar är påkallad, utom att tillägga att ett stort antal amerikanska familjer nu dessvärre förefaller att inte ha tid med någonting annat. Hur kan man förklara vad som är så plågsamt tydligt för

oss nu: den totala oförmågan att förutse att TV skulle komma att bli den mest spridda och inflytelserika konsumentprodukten under 1900-talet?

Jag kan ärligt talat inte besvara den frågan och vill bara tillägga att det finns många andra exempel på oförmåga att förutse en ny uppfinnings stora framtida betydelse – i det här fallet att underskatta efterfrågan snarare än att underskatta kostnaderna eller fördröjda vinster.

Tänk på en ny uppfinning: mobiltelefonen – en produkt där Sverige spelat en viktig roll i utvecklingen. 1983, när AT&T höll på att brytas upp, övervägde man möjligheterna att börja producera och sälja denna nya typ av telefoni. AT&T anlätade en av USA:s mest kända konsultfirmor för att förutspå hur många mobilabonnenter det var rimligt att anta att det skulle finnas i USA 1999. Den prognos AT&T fick var att det var fullt möjligt att det fanns så många som en miljon abonnenter 1999. Faktum är att antalet abonnenter 1999 passerade 70-miljonersstreck! (Se Jerry Housman, *The cellular telephone, New products and the CPI*. NBER Working Paper 5982. För en utförlig redogörelse för den svenska utvecklingen som innehåller några liknande erfarenheter, se Sven Lindmark, *Evolution of Techno Economic Systems – An Investigation of the History of Mobile Communications*. Doktorsavhandling, Chalmers Tekniska Högskola, 2002.)

Hur kan man förklara vad som nu förefaller vara en absurd underskattning? Delvis naturligtvis, därför att man inte förstod hur många användningsområden som fanns för en sådan telefon. Men underskattningen berodde också på att man negligerade ett annat viktigt övervägande när det gäller att förutse framtida efterfrågan på en uppfinning. Det övervägandet är det faktum att de flesta uppfinningar introduceras i väldigt primitiv form och måste genomgå en lång process av tekniska förbättringar och kostnadsminskningar innan de kan marknadsföras i stor skala. Det första flygplanet lyfte 1903 men flygplanet blev inte en viktig kommersiell produkt förrän under det sena 1930-talet. Processen tog ett tredjedels århundrade eftersom tusentals designförbättringar var nödvändiga innan flygplanen blev tillräckligt säkra, pålitliga, bekväma och billiga för att allmänheten skulle använda dem.

Situationen beträffande mobiltelefonen 1983 var ganska likartad. De telefonerna var primitiva. De var så stora och tunga att de knappast ens förtjänade att kallas "mobila". Det var faktiskt så att de allra första mobiltelefonerna installerades i bilar. Kvaliteten på röstöverföringen var mycket dålig. Och viktigast av allt: de första mobiltelefonerna kostade över 3 000 dollar i USA 1983, att

jämföra med dagens priser på under 100 dollar. I dag är det till och med ibland så att telefonen ges bort gratis, men den som får en sådan gratistelefon bör nog läsa igenom det finstiltta i abonnemangsvtalet (åtminstone i USA).

Även när framtida efterfrågan är dramatiskt underskattad, som när det gäller TV och mobiltelefoner, är kostnaden för den FoU, som krävs för att göra den nya produkten klar att släppas ut på marknaden, mycket osäker och också mycket hög. Detta för oss tillbaka till de överväganden jag just redogjort för, dvs att vi aldrig kommer bort från den stora osäkerheten.

Men de osäkerhetsmoment jag har riktat er uppmärksamhet mot, i fallen med TV och mobiltelefonen, rör båda fall när den teknologiska innovationen redan existerade, låt vara i tämligen primitiv skepnad. I sådana fall är för det mesta framtida forsknings- och utvecklingsinriktning relativt väl definierad. När vi överväger satsningar på grundläggande vetenskaplig forskning är osäkerheten oändligt mycket större, eftersom grundforskning oftast antas innebära forskning utan definierat användbart mål. Ta som exempel utvecklingen av lasertekniken, för vilken tre vetenskapsmän – två ryssar och en amerikan – delade nobelpriset 1964 trots att Einstein på rent teoretisk grund hade förutspått fenomenet så tidigt som 1917. Lasertekniken har haft direkt betydelse för en enorm mängd verksamheter och produkter.

Exempelvis:

1. Lasern har blivit ett av de viktigaste redskapen i vetenskaplig forskning genom sin förmåga att utföra operationer och mätningar med en precision som hittills varit omöjlig att uppnå. Laserteknik används nu för att undersöka, mäta och modifiera materiens fundamentala egenskaper på kemins, biologins och fysikens områden. Aeronautiska ingenjörer använder nu laserstrålar för att mäta sådant som lokal flödes hastighet och turbulens vid flygplansdesign genom att experimentera med nya modeller i vind-tunnlar. Flera naturvetenskapliga nobelpris har redan delats ut för grundforskning som utnyttjat laserteknik.
2. Förutom laserns betydelse i den medicinska forskningen har den blivit den främsta metoden i en rad kirurgiska ingrepp. Bland dessa finns en stor mängd oerhört känsliga ögonoperationer, exempelvis operation av näthinneavlossning, som kan orsaka blindhet, och operationer av hornhinnan för att korrigera närsynthet. Min ögonklinik i Palo Alto har nu en separat avdelning som heter "Laser Center". Vid gynekologiska operationer erbjuder lasertekniken en enklare och mindre smärtsam metod för att

avlägsna vissa typer av tumörer. Laserteknik testas nu i behandlingen av förstörd prostatakörtel. US Food and Drug Administration har nyligen godkänt användningen av laserteknik vid ryggsmärtor. FDA har också godkänt laserteknik för avlägsnandet av oönskad hårväxt och, vilket är betydligt viktigare, som ersättning för tandläkarborren. En imponerande katalog över laserteknikens användningsområden inom medicinen utgörs av det faktum att det nu finns fem tidskrifter i USA, samtliga startade efter 1980, som enbart handlar om hur laserteknik kan användas i medicinska sammanhang.

3. Lasertekniken har blivit ett av industrins mångsidigaste verktyg. I textilindustrin använder man laserstrålar för att skära tyger, och laserteknik används på liknande sätt i många metallurgiska sammanhang och för att skära ut komplicerade mönster i sådana material som plywood, glas och plast. Gillette Corporation säger i sin reklam att dess rakblad nu gjuts med hjälp av laserteknik. I livsmedelsindustrin används laserteknik, fast än så länge bara på experimentstadiet, för att identifiera infekterat kött.
4. De mest framgångsrika dataskrivarna bygger nu på laserteknik. Det manuskript som mitt tal bygger på är skrivet på en laserskrivare från Hewlett-Packard. Laserteknik används nu också allmänt för sättning och framställning av tryckplåtar för tidningar och rent allmänt i den typografiska industrin.
5. Laserteknik är nu basen i de streckodsläsare som finns i kassan i affären, på bibliotek och i säkerhetsutrustningen i varuhus.
6. Laserteknik används för högkvalitativ återgivning av musik på CD-skivor.
7. Laserteknikens militära användningsområden utökas snabbt. Laserteknik används i atomvapens avfyringsanordningar och också för att styra så kallade smarta bomber och missiler mot deras mål. Laserteknik sägs också allmänt vara nyckeln till utvecklingen av antimissilförsvarssystem, även om det fortfarande råder stor oenighet om denna tillämpnings inboende användbarhet: Lawrence Livmore-laboratoriet för vapenutveckling i Kalifornien rapporterade nyligen att man hade skapat en bärbar laser som kan tvätta bort graffiti från väggar "med blixstens hastighet". En cynisk tolkning är att detta är ett led i laboratoriets försök att försvara sin enorma forskningsbudget – de vill visa att deras laserteknologi också har icke-militära användningsområden. Icke desto mindre är en uppfinning som snabbt kan tvätta bort graffiti något som skulle tas tacksamt emot av många i världens storstäder.

Beträffande denna oerhörda mängd olika användningsområden skulle jag vilja föreslå ett enkelt tankeexperiment. Tänk er tillbaka till det tidiga 1960-talet, när lasertekniken redan var upptäckt, och ställ er följande fråga: Vilket av de olika användningsområden som jag nyss räknat upp tror ni att ni skulle ha förutsett då? Och lägg märke till att jag inte ens har nämnt det mycket mera komplicerade området telekommunikationer där användningen av laserteknik krävde att man samtidigt utvecklade en annan oerhört viktig teknik: optiska fibrer. De senaste årens revolution i telekommunikationer är i stor utsträckning resultatet av en kombination av dessa två uppfinningar.

Jag vill gärna vara den första att erkänna att jag inte skulle ha förutsett någon av de tillämpningar jag har talat om. Vad är en laser, när allt kommer omkring? En laserstråle är egentligen ingenting annat än en speciell sorts ljusstråle, en ljusstråle som formas av hur atomer beter sig när de utsätts för vissa höga energinivåer. Men det är långt ifrån uppenbart att den djupaste förståelse av den vetenskap som ligger till grund för lasern skulle leda någon direkt till de mycket olika typer av uppgifter som i dag rutinmässigt utförs med hjälp av laserteknik. Jag borde också poängtera att några av de duktigaste patenträttsjuristerna i USA också misslyckades totalt med att förutse laserns kommersiellt mest betydande användningsområde: de globala telekommunikationssystemen. Med Charles Townes ord, han som sedan fick Nobelpriset för sin forskning om laserteknik: Bells patentavdelning vägrade först att patentera vår förstärkare eller oscillator för optiska frekvenser eftersom, som man sade, optiska vågor aldrig hade haft någon betydelse för kommunikationer och uppfinningen därför var ointressant för Bell.

III

Med tanke på de oerhörda svårigheter som man oundvikligen stöter på när man försöker förutsäga vart teknologier kan komma att leda, undrar man varför någon enda förnuftig person, eller något lönsamt företag, någonsin satsar avsevärda summor pengar i sådana högriskföretag. Ett nöjaktigt svar på den frågan borde innehålla en undersökning av minst fyra århundradens juridiska och institutionella förändringar i kapitalistiska samhällen i Västeuropa och Nordamerika. (Se Rosenberg och Birdzell, *How the West Grew Rich*). Mitt svar har två delar.

Den första delen av svaret är på sätt och vis enkel och lättförståelig. Kapitalism är en form av ekonomisk organisation som erbjuder entreprenörer som lyckas stora finansiella belöningar. Svarets andra del är mer komplicerad men

är i sammandrag något som jag redan antytt: västliga samhällen har infört en rad politiska och juridiska innovationer som avsevärt har reducerat vissa typer av osäkerhetsfaktorer, eller åtminstone reducerat misslyckandets finansiellt följder till en mera acceptabel nivå.

I Västeuropa efter ungefär år 1600 innebar politiska förändringar avsevärda minskningar av osäkerheten. Dessa förändringar innebar att härskarens – kungens eller kejsarens – makt att godtyckligt och oförutsägbart utöva absolut makt reducerades. En del av dessa förändringar introducerades i England under 1600-talet, med införandet av ett valt parlament där jordägare var representerade och som så småningom kom att kontrollera nationens kassakista. Detta innebar att varken kungen eller hans agenter kunde konfiskera egendom eller uttaxera högre skatter godtyckligt. Nationens budget bestämdes av de skatter som det valda parlamentet beslutade om. (Förvisso utgjordes väljarna vid den tiden bara av jordägare). På det sättet blev de skatter som företag i framtiden skulle betala mycket mera förutsägbara, och företagen kunde investera i innovationer i full vetskap om vilka skatter de skulle betala – åtminstone för en tid framåt. Skatter blev således beräkningsbara – förutsägbara .. och därför mindre beroende av den osäkerhet som låg i oförutsedda förändringar.

Förutsägbarhet innebar att den som kände till lagen och de juridiska prejudikaten kunde planera hur han skulle investera sitt kapital utan att behöva oroa sig för att en person med politisk makt vid en senare tidpunkt godtyckligt kunde lägga sig i dessa planer och kanske sabotera dem. Samtidigt utvecklades kommersiella domstolar för att genomdriva äganderätt och kontraktsrättsliga förpliktelser. Dessa politiska och juridiska innovationer kom att beskrivas som "ett system där lagarna, inte människan, styrde". De var oerhört viktiga i samhällen som gjorde teknologiska innovationer, vilka ofta innebar stora finansiella åtaganden som sträckte sig långt in i framtiden.

Inom detta större ramverk introducerades gradvis ett antal andra juridiska och organisatoriska innovationer. Dessa hade den gemensamma följden att den finansiella risk som potentiella innovatörer utsatte sig för i marknadsorienterade samhällen reducerades. Central var naturligtvis den juridiska tanken om begränsat ansvar. De som ägde aktier i ett företag med begränsat ansvar kunde förlora hela värdet av sin aktiepost om företaget drog på sig stora skulder som man inte kunde betala, men aktieägarna kunde inte förlora andra tillgångar. Nära förbunden med denna tanke var framväxten av aktiebörser där ägarna av aktier snabbt och enkelt kunde sälja sina tillgångar om de ansåg att det var

större risker och mindre vinstmöjligheter förbundna med att ha aktierna kvar än vad de tidigare hade trott.

Den kanske äldsta kommersiella formen av riskreduktion var den roll som spelades av försäkringsbolag. De tidigaste försäkringsbolagen, speciellt i form av sjöfartsförsäkringar, går tillbaka till långt före framväxten av kapitalistiska ekonomier. Men kapitalismen innebar att de specialiserade tjänster dessa institutioner erbjöd kraftigt ökade i antal och betydelse.

Senare, under 1800- och 1900-talen, utvecklades optionsmarknader som gjorde det möjligt för ett företag att i dag sätta ett pris för leverans av någon vara (vete, utländsk valuta) för någon given tidpunkt i framtiden.

Optionsmarknader gjorde det möjligt för företaget att undvika risken för stora prisökningar i framtiden, prisökningar som skulle kunna äventyra företagets finansiella framtid. Återigen medförde åtagandet – även om en viss risk undveks – "risken" för att företaget skulle gå miste om möjligheten att köpa tillgången till ett lägre pris om nämligen priset på varan sjönk under mellantiden.

Politiker har gjort många försök att minimera riskerna för företagsmisslyckanden. I USA gjordes detta i och med Konkurslagen (Bankruptcy Act) från 1978. Kapitel 11 i denna lag innehåller regler som reducerar kostnaderna för misslyckanden genom att göra följderna av konkurs mindre svåra och genom att göra det enklare för ett företag att rekonstrueras efter en konkursansökan snarare än att direkt gå i likvidation.

Det är svårt att avgöra hur pass betydelsefull denna möjlighet har varit, i synnerhet som det ofta är så att man behåller samma företagsledning som fattade de beslut som ledde till konkursen. I många fall antar man ju att den tidigare ledningen var dåliga beslutsfattare, och att tillåta dem att behålla sina funktioner ger dem möjligheter att ytterligare tömma företaget på eventuella kvarvarande tillgångar. I många andra länder har alternativet visat sig vara att hålla företaget under armarna med hjälp av omfattande statliga subventioner. Ett bättre, marknadsbaserat alternativ skulle innefatta rekonstruktion med nya företagsledare och nya privata investerare som skulle vara beredda att riskera sina egna "nya pengar" för att rehabilitera ett företag i konkurs. Inte helt förvånande är det ofta svårt att hitta sådana investerare.

Den vanligaste metoden för riskreduktion är att diversifiera tillgångar. Detta är en metod som används på många nivåer och på många platser. Individer och organisationer kan skydda sig mot finansiella risker genom att diversifiera de

tillgångar de väljer att köpa och ha i sin investeringsportfölj, snarare än att äga aktier i ett litet antal eller bara ett enda företag. Fonder är glada att göra sådana diversifierade urval för en individuell investerare, mot avgift förstås. Att maximera avkastningen av en aktieportfölj är en mycket komplicerad och subtil analytisk process med tanke på att höga förväntade vinster oftast innebär högre risktagande. Så subtil är processen att en professor vid Stanford 1990 delade ekonomipriset för att ha utvecklat en rigorös analysmetod som skilde mellan diversifierbara och icke-diversifierbara risker. Professorns namn är mycket passande Sharpe. (William F Sharpe. Han delade priset med Merton Miller och Harry Markowitz.)

Samma grundläggande princip om riskreduktion genom diversifierade aktieportföljer ligger till grund för en av de viktigaste institutionella innovationerna under de senaste årtiondena: riskkapitalbolaget. Riskkapitalbolagens främsta bidrag är att de blev en källa till investeringskapital för unga teknologiska högriskföretag som inte fick banklån, eftersom de inte kunde lämna tillräcklig säkerhet. I USA, där riskkapitalbolagen har varit mest betydelsefulla, växte riskkapitalindustrin fram runt 1980. Framväxten var främst ett resultat av lag- och regeländringar som återigen xäxlade ner höga risker och möjligheter till mera acceptabla nivåer. Man åstadkom detta genom portföljdiversifiering hos riskkapitalbolaget, samtidigt som skattesystemet förändrades, så att framgångsrika entreprenörer hade större finansiella belöningar att vänta. De viktigaste förändringarna var: 1. Lägre beskattning av kapitalvinster, 2. möjlighet för optionsägare att skjuta upp beskattningen till dess aktierna såldes i stället för att behöva betala skatt när optionerna utnyttjades och 3. regeländringar (ERISA) som tillät pensionsfonder att investera i högriskpapper utgivna av små eller nya företag och riskkapitalfonder. Dessa förändringar innebar i praktiken att en flodvåg av investeringsfonder kom fram under 1980- och 1990-talen, mest i hård- och mjukvaruföretag, medicinska och biotekniska företag, kommunikationer och halvledare.

Mängden riskkapital i USA ökade från cirka 4 miljarder (USD) 1980 till 34 miljarder 1990, minskade något under det tidiga 1990-talet men ökade sedan från 35 miljarder till 234 miljarder mellan 1994 och 2000. (National Science Board, 2003, 6-3335). Under senare år var internets spektakulära utveckling (som följdes av ett nästan lika spektakulärt fall) starkt beroende av riskkapitalfinansiering.

Man bör betona att amerikanska riskkapitalföretag har åstadkommit betydligt mera än att tillhandahålla kapital för teknologiska högriskföretag. De har fak-

tiskt förvandlat entreprenörskapets natur, genom att de har tillhandahållit olika slags sofistikerad expertis och funktioner för beslutsfattande som har gjort dem beredda att inträda (och överleva) på extremt konkurrensutsatta marknader. Det är faktiskt så att amerikanska riskkapitalbolag inte bara har stått för tillgång på riskkapital utan också för tillgång på entreprenörstalang.

IV

Som vi ser har den västerländska kapitalismens historia på många sätt lett till införandet av ett stort antal juridiska och institutionella innovationer som har haft till följd att mera resurser har kunnat satsas i strävandena efter teknologisk utveckling. Detta har åstadkommit genom att de finansiella risker som är förbundna med teknologisk innovation har reducerats, eller begränsats. Riskreduktion har också inneburit att viljan att experimentera i ordets vidaste bemärkelse har ökat. Experimentering har förekommit, inte bara med nya teknologier utan också med nya former av företagsorganisation. Riskkapitalbolaget är ett utmärkt exempel. En av den västerländska kapitalismens största fördelar är att den har stimulerat ett decentraliserat sökande efter nya teknologier med flera modeller för beslutsfattande och risktagande.

Några av de mest utpräglade fördelarna med den kapitalistiska organisationsformen har tydliggjorts först när vi har kunnat jämföra med situationen i de socialistiska stater som växte fram under 1900-talet. Man kan faktiskt säga att de mest omfattande oavsiktliga experimenten under 1900-talet var de experiment med organisation och incitament som genomfördes i och med den centraliserade socialismen. Jag använder ordet "oavsiktliga" eftersom det visserligen var så att socialism och kommunism hade identifierats som de slutliga målen av stora och mäktiga politiska rörelser, men det sätt på vilket dessa samhällen skulle organisera sina ekonomiska aktiviteter hade aldrig tänkts igenom systematiskt före den bolsjevikiska revolutionen.

Det har till exempel visat sig att ett skäl till att socialistiska länder har hamnat så på efterkälken teknologiskt är att både centralplanerare och fabrikschefer varit mycket ovilliga att ta de risker som är förbundna med introduktionen av ny teknik. Det sovjetiska planeringssystemet hade ett obevekligt kortsiktigt perspektiv. Inom de regler som gällde för centralplaneringsspelet hade fabrikscheferna goda skäl att undvika risktagande. Men denna ovilja att ta risker medförde en ovilja att använda nya teknologier, eftersom de oundvikliga produktionsavbrott som skulle uppstå vid installationen sannolikt betydde att man inte kunde uppfylla sin årliga produktionskvot. Och en fabrikschef som miss-

lyckades med att uppfylla den produktionskvot som centralplanerarna (Gosplan) hade fastställt skulle se sin karriär få ett brått slut. Men det fanns också ett Moment 22. För det fall att en ny produktionshöjande teknologi faktiskt installerades i fabriken skulle den ökade produktionskapaciteten sannolikt innebära att fabriken produktionskvoter för de följande åren höjdes. För fabrikschefen fanns det alltså inget att vinna.

Det finns naturligtvis mycket mera att säga än detta. Det var trots allt så att Sovjetunionen på vissa områden förfogade över några av världens främsta vetenskapsmän ("svarta tavlan-vetenskaper"). Men de band, i form av organisation och incitament, som kan sammanbinda vetenskaplig forskning med utvecklingen av förbättrade teknologier och de företag som slutligen kan föra ut dessa teknologier på marknaden – de banden negligerades nästan totalt (utom beträffande militära program och rymdprogrammet). Som både ryssar och kineser så småningom har upptäckt är det mycket svårt att göra socialistiska ekonomier mera innovativa utan att också göra dem mer kapitalistiska.

Planerarna i Sovjetunionen led av ett slags gigantomani – större var alltid bättre. Men i den framgångsrika västvärlden har alltid små företag och till och med enskilda individer spelat viktiga roller i den teknologiska innovationsprocessen – och gör det alltjämt. Friheten att pröva sig fram med företag av olika storlekar har varit ett ständigt förekommande fenomen i kapitalistiska ekonomier. Friheten att pröva sig fram och grunda nya företag har varit av ännu större betydelse, när denna frihet har kombinerats med den tilltalande möjligheten att hämta hem stora vinster genom introduktion av nya eller förbättrade produkter. Den lockelse sådana möjliga vinster utövar har utan tvivel varit en av de främsta motorerna i kapitalismens teknologiska energi och dynamik. På rimligt konkurrensutsatta marknader är det inte bara så att innovation är riskabel, utan det är också så att motvilja mot innovation – en böjelse att behålla en allt omodernare teknologi – kan visa sig vara ännu mera riskabel. Marx förstod detta utmärkt väl och betonade det med kraft.

Dessutom är det så att resultatet av decentraliserat experimenterande i kapitalistiska samhällen och möjligheterna att göra stora vinster är en mycket diversifierad uppsättning av industriella strukturer. I USA dominerar stora företag helt i vissa sektorer av ekonomin, i andra är de små och medelstora företagen tongivande och på ytterligare andra håll samexisterar ett litet antal stora företag med ett stort antal små (Silicon Valley). Länder som har tillhandahållit en miljö med starka finansiella incitament för innovativ verksamhet kan finna att

de har förvärvat vissa komparativa fördelar som helt enkelt inte kan förklaras med de termer som ingår i nationalekonomens verktyglåda. Som Assar Lindbeck en gång påpekade: "...vid sekelskiftet 1900 eller några decennier senare hade ingen möjlighet att förutse att Sverige skulle bli en framgångsrik producent av kullager, tändstickor, mjölkseparatorer, automatiserade fyrar, telefonväxlar och militärflygplan – eller för den delen pyramidformade förpackningar för mjölk och system för marknadsföring av möbler som producerats i Östeuropa."

V

En av den privata äganderättens stora fördelar är att privata företag, när de inleder forskning i nya teknologier, är oerhört medvetna om de stora osäkerheter de kommer att ställas inför i investeringsprocessen. Dessa osäkerheter genereras, som jag tidigare hävdad, av talrika källor i en marknadsekonomi. Privata företag är också medvetna om att de måste göra egna bedömningar av möjliga forskningsinriktningar och att de måste satsa sina pengar i enlighet med dessa bedömningar. Dåliga satsningar är naturligtvis vanliga, de är faktiskt mycket vanligare än bra satsningar. Därför är det frestande att dra den slutsats som socialistiska planerare drog för länge sedan, nämligen att det sätt på vilket konkurrerande företag strävar efter att vara innovativa med spelets kapitalistiska regler, är en mycket slösaktig process. Men uppfattningen att central planering och centralisering av beslutsfattandet är mera effektivt än den decentraliserade marknaden visar sig vara raka motsatsen till sanningen, när osäkerheten är stor och när målsättningar inte kan formuleras tydligt på förhand.

Det är faktiskt så att en av de kapitalistiska institutionernas främsta egenskaper är att marknadskrafterna ger starka ekonomiska incitament att undersöka en rad alternativa vägar, när man står inför de stora osäkerheter som råder om användbarheten av ny teknologi. (Jag vill gärna påminna er om några av laserteknikens användningsområden.) Dessa breda undersökningar, som genomförs av ett stort antal decentraliserade beslutsfattare, är särskilt önskvärda under forskningens tidigare stadier, då osäkerheten är särdeles stor och då individer med olika uppfattningar måste uppmontras att följa sina instinkter och sin intuition.

Dessa olika uppfattningar bygger ofta på olika tillgång till information, speciellt när det gäller individer från olika utbildningsmässig bakgrund eller med olika industriella erfarenheter. Exempelvis kan man förvänta sig att kemiingenjörer griper sig an orsakerna till opålitlighet i transistorers prestanda på ett

helt annat sätt än elektroingenjörer eller experter på fasta tillståndets fysik. Det är viktigt att upprepa det centrala budskapet och att göra det tydligt: Att åstadkomma teknologiska framsteg trots den stora osäkerheten, förutsätter sådana skilda uppfattningar och dessutom en beredvillighet att offra tid, energi och finansiella resurser för att stödja dessa skilda uppfattningar. Det är faktiskt så att friheten att följa alternativa forskningsvägar, i ett system med starka äganderätter som kan erbjuda framgångsrika innovatörer avsevärda finansiella belöningar, har varit drivkraften bakom den västliga kapitalismens teknologiska dynamik

Som jag har hävdad har de kapitalistiska institutionerna med tiden utvecklat ett antal metoder för att minska osäkerheten och därigenom minska de finansiella risker som är förbundna med forskning för att förbättra teknologier. Men slutresultatet av den forskningen kommer med nödvändighet att förbli osäkert. När allt kommer omkring är det så att om vi kunde förutse slutresultatet av varje utdragen och kostsam forskningsprocess, så skulle det inte längre vara nödvändigt att bedriva forskningen över huvud taget. Men det är precis det som är poängen: vi kan inte förutspå detta. 1961 kunde ingen med säkerhet förutsäga de många användningsområden lasertekniken så småningom skulle få. Och jag misstänker starkt att ingen i dag kan förutsäga vilka specifika användbara resultat som nanoteknologi eller stamcellsforskning kommer att få. Man kan inte komma fram till dessa tillämpningar genom abstrakt funderande eller genom matematiska modeller, hur sofistikerade de än är. Man måste helt enkelt undersöka följderna av den vetenskapliga forskningens och teknologiutvecklingens olika riktningar. Ett samhälle som värderar ekonomisk tillväxt högt behöver ett äganderättssystem som erbjuder substantiella ekonomiska belöningar till dem som är beredda att hantera den bestående osäkerhet som är inbyggda i innovationsprocessen.

Nils Karlson

Fil dr, Gösta Bohmans fond för idédebatts stipendiat år 2003

Tack så väldigt mycket. Det är en stor ära att få detta pris, särskilt som det är tillägnat Gösta Bohman. Jag har förstått att jag har möjlighet att säga några ord här, och jag ska hålla mig relativt kort.

Gösta Bohman är för mig, och säkert för samtliga närvarande i denna sal, en mycket speciell person. Kanske särskilt eftersom han representerar ett antal värden. Mycket fundamentala värden. För mig är dessa värden rättsstat, demokrati, individuell frihet och privat äganderätt. Han stred för dessa värden under en tid då tidsandan gick helt emot detta. Det var en tid av en kraftigt expanderande välfärdsstat, ökade skatter, socialiseringsprojekt i form av löntagarfonder och mer eller mindre devota hyllningar till totalitära regimer i vår omvärld.

I denna tidsanda stod Gösta Bohman upp och stred för ett antal idéer som i svensk miljö innebar en förnyelse, en vändning som faktiskt har fått väldigt långsiktiga och viktiga konsekvenser.

Och han såg naturligtvis ett samband mellan dessa idéer: rättstaten och demokratin är förenade med varandra på ett sätt så man inte kan skilja dem åt. På samma sätt är det med den individuella friheten och den privata äganderätten. För att demokratin ska fungera måste den vara bunden, begränsad och balanserad genom olika motkrafter, genom rättsstatliga inslag och konstitutionella arrangemang. Han såg också äganderätten som en förutsättning för demokratin och för den individuella friheten, och dessa värden i sig som en förutsättning för demokratin.

Man kan uttrycka detta på ett annat sätt: den insats Gösta Bohman gjorde var att han insåg idéernas makt, idéernas betydelse för förändringen av samhället. Och han gjorde det inte bara med rationella argument och annat utan lika mycket genom att vara den person som han var. Han stod för ett slags *ethos*, han personifierade dessa värden. Och han insåg den långsiktiga betydelsen av förhålla sig på detta sätt.

Att få detta pris är för mig en stor glädje och jag känner mig mycket stolt över detta. Min egen min gärning handlar väl också om att försöka slåss för vissa idéer och att på lång sikt försöka bidra till en förbättring av vårt samhälle.

Jag tänker här citera en person, vars politik om offentliga ingrepp i ekonomin och annat i mångt och mycket var den politik som Gösta Bohman stred emot och med de här fundamentala värdena också besegrade långsiktigt i svensk debatt, nämligen John Maynard Keynes. I denna kamp hade han naturligtvis hjälp av andra, internationellt och även i Sverige. Men Keynes var en person som hade vissa kloka saker att säga också. Han insåg idéernas betydelse och vikten av ekonomers och filosofers idéer. Som Keynes säger i sin *General Theory*, 1936

"The ideas of economists and political philosophers, both when they are right and when they are wrong, are more powerful than is commonly believed. Indeed, the world is ruled by little else. Practical men, who believe themselves to be quite exempt from any intellectual influences, are usually the slaves of some defunct economist."

"... I am sure that the power of vested interests is vastly exaggerated compared with the gradual encroachment of ideas. Soon or late, it is ideas, not vested interests, which are dangerous for good or evil."

Vi lever i dag i en tid när etablerade intressen, särintressen, blockerar förändring på många sätt i vårt samhälle. Exempelvis har vi ett antal av de tyngsta särintressena representerade inne i själva regeringen. Och möjligheterna att förändra detta – ja det handlar naturligtvis om idéernas kraft och det är här som Gösta är det föredöme som vi andra har att försöka leva upp till.

Det jag då möjligen har försökt göra i detta sammanhang är att såväl idémässigt som institutionellt försöka verka för precis dessa idéer. Rättsstat, demokrati, individuell frihet och privat äganderätt. Jag har gjort det institutionellt tidigare i egenskap av rektor vid det privata City-universitetet.

Numera leder jag en verksamhet som heter Ratioinstitutet, ett nytt, självständigt forskningsinstitut och akademiskt förlag, som för vidare de goda föregångare och traditioner som har skapat före mig, Carl Johan Westholm som sitter här i salen ska nämnas speciellt. Vi har bl.a. en fantastisk utgivning av klassiker som Buchanan, Coase, Hayek, Montesquieu och Wicksell. Vi är ett nybildat institut

som driver tre olika frågor långsiktigt och idémässigt: marknadsekonomins processer och ekonomisk utveckling; det fria samhällets värden och institutioner; samt samhällelig dynamik och politisk förändring. Vi gör detta i samarbete med forskare i Sverige och internationellt, och syftet är naturligtvis att bidra till en långsiktig förbättring av Sverige.

Min egen forskning, som sker i ett sammanhang med mängder av goda medarbetare, kan sägas behandla tre olika frågor. Mer generellt handlar dessa om samspelet mellan politik, marknad och gemenskaper i civilsamhället. Hur påverkar politiken och marknaden varandra? Och hur påverkar dessa föreningar och andra frivilliga sammanslutningar i det civila samhället? Och vice versa? Jag skrev en avhandling, *The State of State*, vilken följande är nyutgiven på ett amerikanskt förlag, som handlade om dessa saker, och jag har fortsatt med detta i ett antal andra böcker under senare år.

Om jag kort ska redogöra för vad jag försöker göra så kan man att den ena frågan handlar om hur det kommer sig att vi har hamnat där vi har hamnat. Hur kommer det sig att en västerländsk demokrati av Sveriges typ har ett skattryck som kanske är högre än i något annat land i vår omvärld? Hur kommer det sig att vi har en offentlig sektor som utestänger entreprenörskap och förnyelse i en tredjedel av vår ekonomi?

Den andra frågan som jag är intresserad av är hur det bör ser ut. Vi vet idag ganska väl hur det ser ut i samhället, men hur tycker vi att det borde se ut? Jag har i likhet med Gösta Bohman ägnat mycket kraft åt att skriva om den konstitutionella demokratin, hur vi kan sätta gränser för politiken, hur vi kan se till att politiken balanseras av andra maktcentra. För något år sedan publicerade jag tillsammans med Niclas Berggren, som är en av mina medarbetare, en bok som heter *Den konstitutionella revolutionen*. Vår slutsats – och det här är då sjuutton jurister, ekonomer, statsvetare som under fyra års tid jobbade med detta projekt – vår slutsats är att en demokrati, ett samhälle som Sverige med det här samspelet mellan marknad och politik och civilsamhälle, kan inte fungera om det inte långsiktigt kraftigt förstärker inslagen av maktindelning i statskicket. Den politiska makten måste med annan makt balanseras. Makt kan endast med makt begränsas. Och på motsvarande sätt är det naturligtvis på EU-nivån. Jag och andra medarbetare gav för något år sedan ut boken *EU-skvadern*, vilken jag tror också har fått viss betydelse. Maktindelningens princip, konstitutionalismen, är lika viktigt på EU-nivå som på svensk nivå.

Jag vill också nämna en bok som har lite mer med dagens tema att göra. Det är en bok som heter *Den svenska tillväxtskolan* som kom ut i oktober 2002. I boken medverkar ett tiotal forskare från Sverige och USA. Den här boken lyfter fram en unik svensk nationalekonomisk teori, en skolbildning som faktiskt var på väg att bli helt okänd, som betonar att entreprenörskap, ekonomisk frihet och privat äganderätt är nödvändiga förutsättningar för ekonomisk utveckling.

För det är så att i den universitetsvärld som jag samarbetar med så har i betydande utsträckning det fria samhällets idéer faktiskt trängts undan. Det har skett genom en centralisering och politisering. Ett exempel är den teoribildning som vanliga nationalekonomer jobbar med, vilken i princip utesluter entreprenörskap, konkurrens, vinster och annat som utmärker verkliga marknader. Den ignorans om tillväxtens förutsättningar som finns i den världen är fundamental. Det finns faktiskt ingen förståelse för hur tillväxt och välbefinnande skapas bland dagens svenska forskare. De gör många andra bra saker men detta förstår de inte.

Det tredje och sista området jag har intresserat mig för, för att nu knyta ihop resonemanget, handlar om politisk förändring. De två första var varför har vi hamnat där vi är och var vi istället bör hamna, och den tredje är hur vi ska ta oss dit. Detta är naturligtvis den fråga som intresserar oss alla och som är den riktigt svåra frågan. Om de två första frågorna kan vi förvisso en del, men om den tredje är våra kunskaper dessvärre mer begränsade.

Jag leder för närvarande ett större projekt som heter *The Politics of Transformation* som handlar just om hur man genomför storskaliga politiska förändringar eller systemskiften. Detta befinner sig i ett startskede, men det finns likväl några resultat som jag tycker man kan nämna i en sådan här krets. Jag tycker man kan återknyta till Gösta Bohman och hans exempel, det *ethos* som han representerade.

Det är nämligen på det viset att politisk förändring åstadkoms inte enbart med rationella argument. Det är väldigt viktigt att vi även använder andra mekanismer och metoder. Om vi tänker på Göstas gärning så – jag vet inte om så många av er minns vilka beslut han var med om att fatta som minister en gång i tiden? Vi kanske heller inte ens vill minnas dem? Men vi minns den där striden om avgifterna för sophämtningen i Norrtälje kommun. Vi minns bilderna på honom med sjömansmössa och morakniv. Vi minns bilderna från skärgården.

De har burit över tiden och kommer att bära ännu länge till.

På motsvarande sätt måste vi också jobba. Det är klart att vi måste ha den vetenskapliga förankringen, de rationella argumenten, men vi måste jobba väldigt mycket mer med helt andra typer av metoder och bryta den mentala låsning som gör att en stor majoritet av folket i detta land och andra västeuropeiska länder år efter år röstar fram regeringar som inte skapar det som de själva innerst inne vill ha. Den mentala låsningen som finns här, de mentala kartor som finns måste vi bryta upp med andra mekanismer än de vi hittills har jobbat med.

Och detta vill jag då lämna efter mig som ett budskap här i dag: idéernas kamp kan bara vinnas om vi jobbar med ett riktigt brett spektrum av verktyg och jag kommer själv att göra vad jag kan för att bidra till detta.

Stort tack för detta fina pris!

Hannes H. Gissurarson

Professor, University of Iceland

Icke-exkluderande resurser och rätt till exklusion

Reflektioner om privata äganderätter

Privat äganderätt till naturresurser innebär att ägaren har rätt att exkludera andra från att utnyttja resursen ifråga. Det är en rättighet som kan göras gällande gentemot andra människor.

Hur kan det komma sig att enskilda människor har sådana rättigheter? Och varför? John Locke (1690) gav ett svar på den första frågan. För honom var privat äganderätt naturlig på så sätt att den växte fram innan stater bildades – med själva syftet att skydda privat egendom.

Även om Locke utgick från premissen att Gud hade givit jorden och det som fanns på jorden till hela mänskligheten, hävdade han att enskilda individer kunde tillägna sig egendom, förutsatt att det fanns "tillräcklig och lika bra egendom kvar till andra". Detta är vad Robert Nozick (1974) kallade för det lockeska förbehållet. Nozick hävdade att förbehållet måste ändras för att det skulle kunna tillämpas; det skulle i stället lyda att andra inte skulle försättas i ett sämre läge genom att en individ tillägnade sig viss egendom.

Enligt Nozicks teori hade människor inte nödvändigtvis gjort sig förtjänta av det de ägde, vare sig det handlade om individuella egenskaper och förmågor eller världslig egendom, men de hade rätt till sin egendom, antingen därför att de inte hade försatt andra i ett sämre läge genom att tillägna sig egendom, eller också därför att egendomen hade överförts till dem utan att andras rättigheter hade kränkts – exempelvis genom att de köpt, fått eller ärvt den. David Hume (1739) diskuterade den andra frågan – varför människor bör ha privat äganderätt. Han hävdade att naturen var njugg och människor själviska. För att försäkra sig om fred och välstånd måste människorna därför anta vissa beteenderegler, av vilka de viktigaste handlade om ägande och frivilliga överföringar. Med andra ord: bra stängsel skapade goda grannar.

I Humes anda förklarar Harold Demsetz hur privat ägande växte fram genom att bristsituationer uppstod. När brist uppstod på en vara, kanske på grund av ny teknologi eller på grund av att konsumenternas preferenser förändrades,

kunde individerna reducera de skadliga effekterna av ekonomisk aktivitet till en acceptabel miniminivå genom att äganderätt etablerades i varan. Den teori om privat äganderätt som utvecklats av Locke, Nozick, Hume och Demsetz är övertygande och kraftfull när den tillämpas på delbara varor som mark och boskap. Mark kan inhägnas, boskap kan märkas. Ägaren kommer att bevaka sin egendom och resultatet blir att alla – eller åtminstone de flesta – kommer i ett bättre läge. Men hur förhåller det sig med till synes odelbar egendom som radiofrekvenser, betesmarker i bergen, laxfloder och fiskevatten långt ute i haven? Hur kan människor etablera äganderätt till dem? Och varför? Jag kommer här att diskutera några sådana exempel.

Warming och fiskevatten i haven

Den förste ekonom som ägnade fisket en systematisk analys var Warming (1911). Han hävdade att det under rådande förhållanden inte var effektivt. Vi tänker oss två fiskeplatser i havet, A och B, som är olika rika på fisk. Man kan lätt visa att – allt annat lika – alltför många fartyg skulle fiska vid den bättre fiskeplatsen A i jämförelse med den fiskeplats som gav mindre, B. (I ekonomtermer: fartyg skulle flytta sig från den fiskeplats som gav mindre till den som gav mer, till dess den genomsnittliga nettoavkastningen var densamma i båda vattnen. Men fartygen borde allokeras så att marginalnettoavkastningen var densamma för båda fiskeplatserna.) Anledningen hette fri tillgång: de två vattnen var icke-exkluderande resurser. Det fanns inget pris som avspeglade deras respektive rikedom på fisk och som därigenom styrde individer till den mest effektiva resursanvändningen i förhållande till ekonomiska möjligheter på land. Fiskarna betraktade båda fiskeplatserna som fria tillgångar.

Warming påpekade att hyra borde tas ut för fiskeplatserna, precis som hyra tas ut för mark. Men till skillnad från hyra för mark spreds denna typ av hyra i extremt höga kostnader för att skörda. Fiskerinäringen skulle utvidgas, fiskeflottan skulle utökas med nya båtar ända till det inte fanns några ytterligare vinster att hämta hem från fisket. För att lösa problemet föreslog Warming avgifter för tillträde till fiskeplatserna; de skulle avspegla den olika stora tillgången i de två vattnen. Staten skulle kräva en högre avgift från den båt som fiskade vid den rikare fiskeplatsen än av den båt som fiskade i det vatten som gav mindre fisk. I huvudsak gick hans förslag ut på att definiera äganderätter till de två fiskeplatserna, och ägaren skulle vara staten snarare än enskilda fiskeriföretag, även om de senare mot avgift skulle använda fiskeplatserna. Idén var att begränsa tillgången och på det sättet förvandla fiskeplatserna till exkluderande resurser.

Warming hade förvisso rätt i att förklaringen till fiskerinäringens bristande effektivitet var den fria tillgången till fiskeplatserna, men hans analys var ändå bristfällig. För det första förutsatte hans förslag om olika tillträdesavgifter till olika fiskeplatser dels större kunskap om dessa områden än staten kunde förväntas äga, dels större möjligheter till övervakning av fisket i dessa områden än vad som sannolikt kunde ske. För det andra analyserade han inte "utbudssidan", nämligen den politiska process som kunde eller inte kunde erbjuda en lösning, även om han förklarade behovet eller "efterfrågan" på äganderätter av fiskeplatserna. Jag återkommer i större detalj till detta längre fram.

För det tredje borde man inse vilket bortslösande avkastningen som uppstod som en skadlig effekt för fiskarna som grupp, åstadkommen av enskilda fiskares ekonomiska aktiviteter. Fisk var en knapp resurs. Det fanns därför starka incitament att snabbt bege sig ut till fiskeplatserna och ta upp fisken innan någon annan hann dit – det fanns ett incitament att överinvestera i fiskerinäringen. På det sättet orsakade fiskarna kostnader för varandra. En extern effekt skapades. Den riktiga åtgärden vore att försöka finna regler för hur fiskarna skulle sluta att orsaka varandra dessa kostnader eller åtminstone reducera dem till en acceptabel minimnivå. Den riktiga åtgärden vore att försöka möjliggöra för fiskarna att internalisera de externa effekterna. Det är det som är syftet med privat äganderätt. I stället för att staten i praktiken bestämde att de olika fiskeplatserna var offentlig egendom och tog betalt för användandet av dem tycks det som om det hade varit bättre att fiskarna tillägna sig de olika fiskeplatserna och därigenom exkludera andra från användandet av dem.

De skulle då ha kunnat kompensera sig för den hyra de tidigare förlorat genom överinvesteringar. I själva verket borde fastställandet av privata äganderätter till fiskeplatserna ha varit relativt enkelt, utifrån Warmings premisser att det fanns tydligt identifierbara fiskeplatser. Men det finns minst två problem förenade med att skapa sådan äganderätt till fiskeplatser. Det ena är att enskilda fiskeplatser kan sträcka sig över enorma alldeles för stora för att något enskilt fiskeriföretag ska kunna tillägna sig dem. Det andra problemet är att en del fiskarter (exempelvis strömming i Nordatlanten och tonfisk i Stilla Havet) inte håller sig i ett enskilt identifierbart fiskeområde. De rör sig från det ena landets territorialvatten till det andras.

Warming om fiske längs kusterna

Warmings uppsats från 1911 hade ingen effekt. Fiskeindustrins ekonomi utvecklades av kanadensiska och amerikanska ekonomer på 1950-talet (Gordon

1954; Scott 1955), utan att några hänvisningar gjordes till Warmings arbeten. Warming återvände dock till ämnet, men från ett annat perspektiv, i en uppsats tjugo år senare (1931).

I Danmark fångar man ål i ryssjor som läggs ut i havet, nära kusten. Traditionellt är det ägarna till de bondgårdar som ligger vid kusten som har rätten att lägga ut sådana ålryssjor. Bönderna använde sig inte själva av denna rätt utan arrenderade ut den till yrkesålfiskare. På 1920- och det tidiga 1930-talet utövade denna grupp fiskare påtryckningar för att få den danska regeringen att avskaffa böndernas traditionella rätt att lägga ut ålryssjor längs kusten. Warmings andra uppsats varnade för en sådan förändring av lagstiftningen. Han påpekade att detta skulle innebära en försämring som innebar att man gick från begränsad till fri tillgång. Förslösande av vinsten genom överinvesteringar på grund av den fria tillgången var oundvikligt. Det var en illusion att tro att ålfiskarna skulle hamna i ett bättre läge genom fri tillgång. I stället för att behöva använda en del av sina inkomster för att betala kustbönderna för ålryssjorna skulle de sannolikt använda motsvarande summor för utrustning och större investeringar i övrigt. Dessutom var det så att eftersom rätten till ålfiske var en traditionell rättighet som hade tillkommit bönderna så skulle staten bli tvungen att kompensera dem för eventuell förlust av den. Men tyvärr lyssnade inte den danska staten på Warmings varningar. Den avskaffade böndernas ålfiskerätt – ett exempel på en situation där "utbudssidan" i den privata äganderätten misslyckades.

I sin uppsats påpekade Warming att det var bättre att bönderna längs med kusten fick in hyra från ålfisket än att ingen fick det, vilket skulle bli fallet om böndernas rätt att lägga ut ålryssjor avskaffades. Han påpekade dock inte att en rimlig åtgärd för att möta ålfiskarnas krav hade varit att göra det enklare för fiskarna att köpa rätten av bönderna permanent i stället för att bara arrendera den under en säsong. Det skulle ha gynnat båda parter, eftersom rätten att fiska ål sannolikt var värd mer för ålfiskarna än för bönderna som bara drog nytta av den extra inkomst rätten medförde. Warmings analys visar på ytterligare en viktig poäng, nämligen att några typer av fiskeverksamhet är territoriella till sin natur vilket gör att privat äganderätt till dem är möjlig att upprätthålla. Förutom den danska ålen är räk-, hummer- och musselindustrierna på Island exempel på detta. Produkterna fångas nära kusten, i lokala lätt identifierbara områden – för det mesta ganska små. Det finns ingen anledning till att sådana områden inte kan vara privat ägda. Kostnader för inhägnad (eller snarare övervakning) är inte höga, och produkterna är fullkomligt del-

bara. Faktiskt är det så att bönderna längs med den isländska kusten traditionellt äger exklusiv rätt till att skörda längs stranden (sådant som ägg och ejderdun, vrakgods och valar) och ute till havs så långt ut som 110 meter vid högvatten. Bönder utmed sjöarna på Island har motsvarande rättigheter: varje enskild bonde vid en sjö har en exklusiv rätt att fiska i sjön (huvudsakligen sötvattensforell) och så långt ut i vattnet som 110 meter, om sjön är så stor att någon del av den blir över. Denna del tillhör i så fall alla bönderna längs sjön gemensamt (och utgör således gemensam egendom snarare än en allmänning). Före det sena 1800-talet, när Island var ett fattigt land, vars befolkning försörjde sig på jordbruk, var de varor man fann längs stranden – ägg, ejderdun, vrakgods och någon enstaka val – betydelsefulla. Ejderdun är fortfarande en värdefull vara.

Radiosändningar i USA

Enligt Demsetz utvecklas privata äganderätter i typfallet som reaktion på nya skadliga effekter av ekonomiska aktiviteter som sker på grund av att en brist-situation uppstår. Kommersiella radiosändningar i USA sedan det tidiga 1920-talet verkar vara ett bra exempel. Det fanns en gräns för hur många radiostationer som kunde verka i samma område. En station måste begränsa sig till ett visst område och sända på en viss frekvens för att inte störa sändningar från andra stationer i närheten.

Men numera regleras sändningarna av staten. En station får sig tilldelad en sändningslicens som inte kan överlätas och som gäller ett visst område och en speciell frekvens. I många andra länder var det åtminstone till nyligen så att staten till och med hade monopol på sändningarna. Varför uppstod inga privata äganderätter i den situationen? Hazlett visar (1990) att privata äganderätter faktiskt uppstod i USA. 1920–23 utfärdade handelsministern på begäran licenser till radiostationer. När efterfrågan blev för stor höll handelsministern inne ytterligare licenser. 1923 beslutade en domstol att handelsministern inte hade rätt att göra så, eftersom han inte hade någon lagreglerad standard enligt vilken konkurrerande ansökningar skulle bedömas. Han medgavs dock rätt att besluta om individuella stationers plats, tid och frekvens för att på det sättet minimera störningar. Under åren 1923–26 fortsatte ministern att i praktiken ransonera radiolicenser. Eftersom radiostationerna behöll sina licenser när de såldes, fanns det ett pris på licenser, eller frekvenser, som indirekt reflekterades i priset på radiostationen. Men 1926 beslutade en domstol att den federala regeringen saknade rätt att definiera individuella rätter till radio-

sändningar, som de licenser som handelsministern hade utfärdat. Detta föreföll skapa fri tillgång till en resurs som det var brist på, och resultatet blev kaos.

I en domstolsdom hösten 1926 formulerades en tänkbar lösning.

Radiostationen WGN hade sänt på en viss frekvens över Chicagoområdet och där skaffat sig ett antal trogna lyssnare. I september 1926 började en annan station sända på en näraliggande frekvens, vilket fick WGN att gå till domstol. WGN hävdade att det var nödvändigt att upprätthålla åtminstone ett visst avstånd mellan frekvenserna för stationer som befann sig inom 100 miles från varandra och att nykomlingen skadade en lagligen förvärvat affärsegendom – den goodwill som var förknippad med WGN:s etablerade frekvens. Utifrån sedvanerättsliga principer beslöt domstolen följande. Eftersom radiostationer vid den tiden hade köpts och sålts med det underförstådda villkoret att de skulle få behålla sina licenser, och eftersom de vanligen hade etablerat något slags goodwill bland lyssnarna i de områden de sände över, hade de exklusiv rätt att använda de frekvenser de sände på. Domstolen gav alltså WGN rätt.

Vad domstolen faktiskt beslutade var att privat äganderätt kunde etableras på radioområdet genom principen om först till kvarn. När domen fallit gick flera andra stationer till domstol precis som WGN hade gjort. Det föreföll som om sändningsrätter skulle etableras som privata äganderätter. Men då ingrep kongressen med stöd av dåvarande handelsministern, Hoover, som senare blev president. Kongressen antog en lag som gjorde radioområdet till offentlig egendom och som gav en federal kommission myndighet att utfärda sändningslicenser som inte kunde överlätas.

Lagförslagets upphovsman, senator Dill, uttalade sig med stor tydlighet i frågan:

"Uncle Sam bör inte bara övervaka detta 'nya område', han bör också se till så att ingen använder det som inte lovar att uppföra sig väl." De största radiostationerna stödde lagförslaget, eftersom licenserna till en början i huvudsak utfärdades i enlighet med gällande praxis. De hade lobbats för att nykomlingar skulle nekas licenser och för att sändningsbandet inte skulle utvidgas, vilket hade varit tekniskt möjligt. Hazlett anser att 1927 års radiolag var resultatet av en informell allians mellan de stora radiostationerna, som ville begränsa tillträde till radioområdet ännu mera än vad väl fungerande marknadskrafter hade åstadkommit, och politiker som ville skaffa sig åtminstone viss kontroll över det nya mediet.

Den intressanta historia Hazlett berättar innehåller två lärdomar. Den första är att det fanns en tänkbar lösning på problemet med störningar av radiosänd-

ningar. Det var en lösning med privata äganderätter som kunde vara exkluderande, delbara, överföringsbara och permanenta. Några ekonomer på 1950- och 1960-talen lade märke till hur ineffektivt den amerikanska regleringen av sändningar fungerade och pläderade för att en fri marknad för sändningslicenser skulle skapas genom att de auktionerades ut. Men detta hade inte behövts om lagstiftningen hade fått utvecklas i den riktning den var på väg hösten 1926. Den andra lärdomen är att det inte räcker att analysera hur deltagarna i marknadsprocesser beter sig under givna tekniska begränsningar – man får inte bortse från den roll politikerna spelar i processen. Äganderätter har inte bara en efterfrågesida, det finns en utbuds sida också.

Betesmarker i bergen på Island

Island upptäcktes av nordiska vikingar på 800-talet, och de första bosättarna kom huvudsakligen från Norge 874–930.

Landet är visserligen stort, men bara delar av det är beboeliga, oftast trånga dalgångar där floder rinner ner mot kusten. Dalarna är omgivna av höglänta områden, hedlandskap och berg, som ofta täcks av glaciärer. Nybyggarna upptäckte snart att landet lämpade sig bättre för boskapsuppfödning än för odling. Fårhjordar kunde beta obevakade i bergen under sommaren, eftersom det inte fanns några vilda djur (utom rävar) som hotade dem. Varje nybyggare gjorde anspråk på en bit mark i en dal för sig egen och sin familjs och sitt hus-hålls räkning. Men de flesta betesmarkerna i bergen blev bondegemenskapernas, de så kallade hreppur, gemensamma egendom. Dessa "hreppur" övervakade inte bara betesmarkerna utan samlade också in skatter och ordnade ömsesidiga försäkringar som skydd mot förlust av boskap eller hus och för att försörja de fattiga. Varför gjorde inget anspråk på bergsmarkerna som privat egendom, som man gjorde med marken i dalarna? Det huvudsakliga skälet var att exkluderingskostnaderna för enskilda jordlotter skulle ha blivit förhållandevis höga, medan de blev mycket lägre för vidsträckta områden (Eggertsson, 1992). Individuella jordlotter behövde vara stora eftersom vegetationen var utspridd och känslig för klimatändringar, vilket gjorde att betesförhållandena ändrades från ett år till ett annat. Övervakningskostnaderna skulle ha blivit höga. Kostnader för inhägnader i den oländiga terrängen skulle ha blivit oerhört höga, men naturen åstadkom ofta på egen hand inhägnader med hjälp av floder, sjöar, branta berg, ödemarker och glaciärer. Men dessa inhägnade områden sträckte sig över stora ytor. Det fanns också viktiga stordriftsfördelar med att driva upp fåren i bergen under försommaren och sedan driva ner dem igen

under hösten. Även om bergsmarkerna inte var en kollektiv nyttighet i egentlig mening så var det gemensamma användandet av dem ekonomiskt.

Men så fall var man tvungen att lösa tre problem. Vilken markyta var mest ekonomisk att utnyttja? Hur skulle de bönder som använde en speciell bergsmark kunna upprätthålla sina individuella äganderätter till fåren? Och hur skulle bönderna bära sig åt för att undvika att markerna betades ut? Svaret på den första frågan: Hreppur blev enheten för användande, eftersom den redan existerade och för det mesta hade naturliga gränser. En hreppurs yta sammanföll vanligtvis med en dalgång som omgavs av berg. Dessutom var transaktionskostnaderna i en hreppur små, eftersom människor kände varandra, samhället var stabilt och en människas goda rykte värderades högt. Svaret på den andra frågan är att det var enkelt att etablera och tillämpa privat äganderätt till får. Man märkte helt enkelt fåren i örat och varje bonde hade sitt eget individuella märke. Svaret på den tredje frågan är att bönderna undvek att markerna betades ut genom ett system av individuella betesrättigheter. Varje bonde hade incitament att driva upp fler får i bergen än vad som var optimalt, eftersom han trodde att han ensam skulle dra nytta av att ha flera får som betade däruppe, men kostnaderna delade han med alla de andra bönderna. För att undvika sådant snyltande hade ledarna i varje grupp av bönder laglig förpliktelse att ta reda på hur många får som maximalt kunde beta på ett visst stycke mark utan att fårhjordens genomsnittsvikt påverkades. Den gamla isländska lagboken som gällde fram till 1280 säger: "Låt dem ta reda på vilket antal som enligt deras bedömning inte leder till fetare får om antalet minskas utan också fyller betesmarken." När väl den totala kvoten – det totala antalet djur – hade fastställts gavs varje bonde en kvot som byggde på värdet av hans gård. Den som överskred sin kvot tvingades betala straffavgift för varje får. Den var dubbelt så hög som hyran för betesmarken för en utomstående. Det finns tecken som tyder på att detta system med gemensamt utnyttjande av betesmarker och individuella betesrätter fungerade bra och fyllde sin funktion, som var att begränsa tillgången till en optimal nivå (Eggertsson, 1992).

Laxfiske på Island

Nybyggarna på Island upptäckte snart att ungefär 80 av de floder som rann ner från bergen genom dalarna och ut i havet erbjöd god tillgång på lax. Laxen är en fisk som vanligen tillbringar sina första 3–4 år i dessa floder. Sedan drar den sig ut i havet för att stanna där i 1–3 år, varpå den återvänder till floderna för att yngla. Laxfloder utgör typiska kollektiva eller icke delbara tillgångar, men det dröjde till 1800-talet innan de blev en naturresurs som det var brist på.

Det isländska laxfisket regleras huvudsakligen av traditioner och lagar formulerade på 1800-talet. Det är över huvud taget inte tillåtet att fiska lax i havet. När det gäller sötvattensfisket har traditionellt de strandägande bönderna ägt fiskerättigheterna. För varje flod gäller att de strandägande bönderna måste bilda en fiskeriförening som handhar fisket i floden. Fiskesäsongen sträcker sig från senare delen av maj till slutet av september. Den dagliga fiske-tiden är 12 timmar, mellan gryning och skymning, och fiske är alltid förbjudet mellan 3 och 7 på morgonen. Det är bara tillåtet att fiska med handredskap. Antalet tillåtna fiskespön per flod är begränsat, och begränsningen beslutas av en myndighet, direktoratet för sötvattensfiske. En tumregel om en fisk per dag och spö används för att bestämma det totala antalet tillåtna spön. I några floder finns det ytterligare restriktioner som gäller vilket agn som är tillåtet. Fiskeriföreningarna arrenderar vanligen ut fiskerättigheterna till sportfiskeföreningar. Detta leder till att genomsnittsvärdet på varje fisk är minst tio gånger högre än priset på fiskmarknaden. Sportfiskeföreningar å sin sida hyr ut fiskespön per dag till individer och företag. För tillfället är sötvattensfisket av lax en värdefull tillgång. Varje säsong fångas genomsnittligt cirka 35 000 laxar, och det totala värdet på fiskearrendena under en säsong uppskattas till motsvarande 30 miljoner dollar (Gudbergsson, 2003). Det verkar inte som om laxfloderna håller på att bli utfiskade. Dessutom har många sportfiskeföreningar med viss framgång försökt förbättra laxbeståndet i floderna genom att föda upp laxyngel och sätta ut dem i floderna.

Fiskerättigheterna i de isländska laxfloderna kan ses som de strandägande böndernas privata egendom. Men de uppvisar en del särdrag. De är visserligen exkluderande och permanenta, men de är inte delbara eller fullt ut möjliga att överföra. En bonde får inte permanent sälja de fiskerättigheter hans gård har trots att den fiskeriförening som han är medlem i vanligen arrenderar ut fisket under säsongen. Rättigheterna kan alltså bara överföras under fiskesäsongen, men inte i evighet. Detta är utan tvivel ett uttryck för en politisk ambition att bibehålla traditionellt jordbruk i de isländska dalarna. Men det verkar som om fiskerättigheterna inskränks ytterligare genom regleringar av vilka redskap som är tillåtna och hur många spön som är tillåtna för varje flod. Om målsättningen är att fånga lax till en så låg kostnad som möjligt borde man sannolikt använda nät i flodmynningen i stället för fiskare med spön. Varför får man bara använda spön? Skälet är att laxfisket i huvudsak är en hobbyverksamhet. Marknaden för fiskerättigheter, spöna som hyrs ut per dag, är inte en marknad för lax utan för upplevelsen av att kunna njuta av naturen medan man fiskar. Kvoterna i laxfloderna är i huvudsak fångstansträngningskvoter som uttrycks

i termer av tillåten utrustning, fisketid och fiskesäsong och ibland också tillåtet agn. Det är ett välkänt faktum att fångstansträngningskvoter när det gäller fiske är mindre effektiva än fångstkvoter eftersom kvotinnehavaren inte har tillräckliga incitament att minska sina kostnader – han tenderar att försöka maximera resultatet. Men resultatet i det här fallet är precis det människor är ute efter: att få tillbringa en hel dag med att försöka fånga så många laxar som möjligt med ett spö.

Havsfiske på Island

Det finns tre typer av havsfiske på Island. Det viktigaste är djupvattensfisket – torsk, kolja, kungsfisk och andra arter. Detta fiske sker oftast i väl definierade djuphavsområden. Sedan finns det pelagiska fisket av sill och lodda – fiskar som rör sig över stora ytor i Nordatlanten, ut och in i isländskt territorialvatten. Slutligen finns räk-, hummer- och musselfisket som utövas lokalt och nära kusten. Detta fiske blev betydelsefullt för den isländska fiskerinäringen, när sillen i stort sett försvann som en följd av utfiskning i mitten av 1960-talet. Fiskarsamfundet lyssnade därför uppmärksamt när marinbiologer i mitten av 70-talet rapporterade att torskbeståndet också riskerade att försvinna.

Efter att Island 1975 hade utvidgat sitt territorialvatten till 200 miles kunde staten börja hantera resursen med hjälp av fiskerinäringen. 1975, efter att man haft ett moratorium på sillfiske återupptogs fisket med ett maximerat uttag – total allowable catch, TAC – som fastställdes av fiskeriministern. Varje fartyg (de var alla ungefär lika stora och hade ungefär samma kapacitet) fick samma individuella kvot av denna TAC. 1979 gjordes de individuella kvoterna överföringsbara. Vad gällde djuphavsfisket fanns det under 1977–83 ett system med fångstansträngningskvoter som innebar att det fanns ett högsta antal tillåtna dagar för fisket. Detta system fungerade inte. För att TAC skulle kunna hållas tvingades man minska antalet tillåtna dagar, exempelvis från 323 dagar 1977 till 215 dagar 1982 för de stora trålarna. Mot slutet av 1983 beslutade regeringen i samförstånd med fiskerinäringen att införa ett system med fångstkvoter. Detta beslut var kontroversiellt. Fjordarna i västra Island ligger närmast de rikaste fiskevattnet, och eftersom fiskarna trodde att de gynnades av fångstansträngningskvoter gjorde de hårt motstånd mot fångstkvoter. Resultatet blev att man kompromissade, och under en följd av år tillämpades ett blandat system. Men sedan 1991 har man haft ett heltäckande system med individuella transfereringsbara kvoter, ITQ:s, i allt kommersiellt fiske. Fiskeriministern fastställer i samråd med marinbiologer en TAC för varje art. Ursprungligen fördelades individuella kvoter till djuphavsfiskefartyg på grundval av deras fångst-

historia under de tre åren före 1984, men eftersom kvoterna snart blev transfereringsbara har mer än 80 procent av dem bytt innehavare.

De individuella kvoterna är i grunden icke-territoriella rätter att ta upp fisk. Anledningen till att de är icke-territoriella är att åtminstone de pelagiska fiskarna är rörliga av naturen och rör sig över stora områden. Dessutom är det så att även om det finns väl definierade områden för djuphavsfiske, så varierar dessa områdens kvalitet, vilket gör att fiskefartygen vill ha möjlighet att flytta sig från ett område till ett annat. Det är egentligen bara när det gäller räkor, hummer och musslor som territoriella fiskerättigheter kunde ha utvecklats, men man ansåg att det vara bättre att integrera även detta fiske i systemet. Det är faktiskt så att en del fiskefartyg kan användas för olika typer av fiske, vilket gör att fiskeriföretagen är mera flexibla om fiskerättigheterna är icke-territoriella.

De individuella kvoterna uppvisar de flesta av den privata äganderättens karakteristika: de är exkluderande, delbara, transfereringsbara och permanenta (Arnason, 1990). Systemet har fungerat mycket bättre än andra försök att kontrollera fisket runt om i världen (Gissurason, 2000). Eftersom ett enskilt fiskeriföretag har rätt att dra upp en viss andel av TAC av en speciell fiskart, har firman inte bara incitament att minimera kostnaderna för att få upp andelen utan också ett intresse av resursens lönsamhet på längre sikt. Sedan 1991 har den isländska fiskerinäringen konsekvent förespråkat att TAC fastställs på en försiktigt låg nivå. Men systemet är långt ifrån perfekt. En brist ligger i fiskerättighetens natur. Rättigheten formuleras i ett visst antal ton (MT) per säsong. Men om mycket av fångsten består av undermåliga exemplar av den aktuella arten har fiskaren incitament att kasta den. Det är detta som kallas "highgrading" och "bycatch". På Island är detta dock inget stort problem, och den teoretiska lösningen är att utfärda olika kvoter för exemplar av samma art men olika kvalitet och att göra det lätt att transferera kvoterna (det sista är faktiskt fallet på Island). Andra brister skulle kunna elimineras genom enkla förändringar i lagstiftningen. För det första fastställer fiskeriministern vanligen TAC på grundval av biologiska överväganden för att maximera fångsten – inte vinsten. Det vore önskvärt om fiskerinäringen kunde sköta detta själv utan politisk inblandning. För det andra är en del mindre båtar fortfarande utanför systemet, och man har vidtagit olika åtgärder för att göra deras ägare medgörliga – på bekostnad av de kommersiellt mera framgångsrika ägarna av de större fartygen. För det tredje finns det en del restriktioner på överförandet av kvoter; det finns t ex en gräns för hur många kvoter ett enskilt företag

får inneha. Kvoterna är också bundna till fartyg och kan bara transfereras mellan fartyg. För det fjärde – och detta är den största bristen – har det funnits ett motstånd mot att erkänna de individuella kvoterna som privat äganderätt. Man får exempelvis inte använda dem som säkerhet för lån – även om bankerna kringgår detta genom att skriva in i lånehandlingen att fartygsägaren inte kan överföra de kvoter som följer med fartyget utan bankens tillstånd. De individuella kvoternas osäkra legala status är det största kvarvarande problemet i det isländska systemet.

En auktion på kvoter?

Skälet till att de isländska lagstiftarna har varit ovilliga att utveckla de individuella kvoterna till privata äganderätter är det utbredda motståndet mot att den avkastning som tidigare förlösades genom omåttliga fångstkostnader nu tillfaller kvotinnehavarna, alltså dem som äger fiskefartygen. Fiskeindustrin har långsamt förändrats. När kvoter överförs köper de som vill stanna ut dem som vill sluta fiska. Det finns ekonomer som skulle hävda att det är precis det som behövs: överinvesteringar, en ständigt expanderande fiskeflotta som jagar en minskande mängd fisk har ersatts av att somliga lämnar branschen – ett minskat antal fartyg fångar friskare fisk. Men när systemet med individuella kvoter för djuphavsfiske introducerades 1983, och lång tid därefter, fanns det ekonomer som föreslog att nödvändiga avyttringar skulle tvingas fram genom att staten auktionerade ut kvoter i stället för att fördela dem efter fartygens fångst-historia (Gylfason, 1990). Liknande argument kan anföras mot detta förslag som mot Warmings ide om avgifter för tillträde till individuella fiskeriområden. Problemet har inte analyserats korrekt. Problemet handlar om de ömsesidigt skadliga effekterna av fiskares ekonomiska aktiviteter i avsaknad av ordentligt definierade fiskerättigheter. Att avkastningen förlösas är vad fiskarna förlorar på grund av den fria tillgången. Botemedlet är inte att ersätta förlust av avkastning på grund av höga kostnader för att dra upp fisken med förlust på grund av statliga pålagor. Auktionsidén verkar springa ur en oförmåga att inse att slöseriet är en extern effekt för fiskarna, alltså fiskefartygens ägare. Skälet är möjligen att den externa effekten är osynlig och bara kan uppfattas genom en ekonomisk analys (Buchanan, 1997). Man kan göra en jämförelse med de externa effekterna i radioindustrin, som vi diskuterade ovan. I det fallet är de externa effekterna tydliga. De består av störningar när någon sänder i ens närhet – både geografisk närhet och på en frekvens i närheten. Men det verkar naturligt att förbättra reglerna på ett sådant sätt att fiskarna kunde internalisera de externa effekterna och inte hamnade i samma situation som tidigare – eller en ännu sämre.

Man kan diskutera detta från en annan utgångspunkt. Nozicks uppfattning om rättvis ursprunglig anskaffning förutsatte att det avsedda förvärvet inte för-satte andra i ett sämre läge. Detta liknar kriteriet för paretooptimala institu-tionella förändringar (Buchanan, 1959): förändringen försätter somliga i ett bättre läge och ingen i ett sämre läge. Det är uppenbart att några kommer att hamna i ett bättre läge och att ingen kommer att hamna i ett sämre läge genom att de individuella kvoternas ursprungliga allokering till fiskebåtarna görs på grundval av båtarnas fångsthistoria. Det som sedan skulle hända – och som de facto hände på Island – är att kvoterna med tiden skulle transfereras från dem som ville lämna fiskerinäringen till dem som ville fortsätta, exempelvis därför att de var unga och starka eller mera företagsamma eller effektiva. Båda grup-perna skulle hamna i ett bättre läge, både de som sålde sina kvoter och de som köpte kvoter och stannade kvar i fiskeribranschen. Även staten och allmänhe-ten skulle hamna i ett bättre läge, eftersom man skulle uppnå ett effektivare utnyttjande av en knapp resurs – andra skulle vinna på att överflödigt kapital frigjordes från fiskerinäringen. Men om de individuella kvoterna hade allo-kerats genom en auktion, där oförmåga att betala det begärda priset hade lett till den önskade krympningen av fiskeflottan, så hade det varit ett orättfärdigt ursprungligt anskaffande (av staten) i Nozicks mening och inte en optimal institutionell förändring i Paretos mening. I det fallet skulle staten ha hamnat i ett bättre läge; de som hade råd att köpa kvoterna skulle befinna sig i ungefär samma situation som tidigare, men skillnaden skulle vara att de betalade sta-ten för kvoterna i stället för att – som de tidigare hade gjort – investera i överkapacitet. De som inte hade råd att köpa kvoter skulle däremot hamna i ett betydligt sämre läge, eftersom de skulle tvingas lämna fiskerinäringen och utan kompensation förlora både fysiskt kapital och humankapital som de hade byggt upp under många år och som var nära förbundet med fiskerinäringen. Politiskt var det naturligtvis så att valet stod mellan att köpa ut fiskarna eller att tvinga bort dem. Att göra den ursprungliga allokeringen på grundval av fångsthistoria gjorde de nödvändigare anpassningarna enklare och smidigare, och därför gick processen lättare. Den avkastning som så småningom växte fram kunde användas för att köpa och sälja kvoter och för att förenkla förän-dringen. Det är sant att andra – de som saknade fångsthistoria – utestängdes. Men man måste betona att kostnaden för att ta sig in i en bransch ofta är lägre än kostnaderna för att flytta sig eller lämna en bransch och ge sig in i en annan (Demsetz, 1988). Dessutom var den möjlighet som nykomlingarna ute-stängdes från den värdelösa möjligheten att delta i en tävling för att driva ner vinsterna till ingenting genom alltför omfattande fiske.

Pigou och Samuelson om icke-exkluderande resurser

Privata äganderätter är fortfarande tämligen kontroversiella, inte minst bland politiska filosofer. Rawls (1971) ansåg inte ens att människor hade äganderätt till personliga tillgångar, som talang och förmåga, och den inkomst eller avkastning som dessa tillgångar kunde generera genom fritt utbyte på markna-den. Rawls huvudsakliga argument mot att individer hade rätt till den inkomst som deras personliga tillgångar genererade liknade det argument som George (1880) använde mot markägare som inkasserade hyra för mark: den ursprungli-ga fördelningen av mark var moraliskt godtycklig. Det var som argument mot sådana teorier som Nozick utvecklade sin rättviseteorier: människor kan vara berättigade till egendom, om de har tillägnat sig denna på ett sätt som inte inneburit att andra hamnat i ett sämre läge. Men i detta sammanhang kan två historier som berättas av ekonomer som är skeptiska till “den obegränsade marknaden” vara lärorika. De bygger båda på samma analys som den Warming använde om de två fiskeplatserna med olika kvalitet. Pigou (1912; 1920) be-rättade om två vägar av olika kvalitet som går mellan samma städer. Den ena vägen var smal och bra, den andra bred och dålig. Han visade att trafiken skulle allokeras fel mellan de två vägarna – lastbilar skulle välja den bättre vägen och på det sättet orsaka stopp i trafiken. Den vinst som kunde härledas till den bättre vägens högre kvalitet skulle försnillas i form av trafikstockning-ar. För att rätta till situationen föreslog Pigou – precis som Warming hade gjort – avgifter för tillträde till vägen. Staten borde ta ut tull för användandet av den smala vägen och tullen skulle avspegla vägens högre värde. Men Knight (1924) påpekade att Pigou hade förbisett en tänkbar lösning. Om den bättre vägen var privatägd skulle dess ägare ta ut ett lämpligt pris för användandet av vägen. Pigou plockade i all tysthet bort exemplet från senare utgåvor av sina verk.

Men Pigous bild av staten som auktionsutroparen, som genom tullar och skat-ter ser till att alla bristvaror får ett korrekt pris i stället för att överlåta detta till dem som deltar i en process på en marknad som fungerar inom ett ramverk av väl definierade privata äganderätter, kan ha funnits i bakhuvudet på de isländska ekonomer som ville att staten skulle sälja de individuella fiskekvoterna på auktion.

Samuelson (1974) skrev om två olika bördiga jordlotter. Båda jordlotterna används som gemensam egendom av de sex invånarna i en by. Med samma argument som Warming och Pigou visade han att den bättre jordlotten skulle överutnyttjas och att nettoresultatet för samhället därför skulle reduceras,

såvida inte en relevant hyra - alltså prissättning av de två jordlotterna i förhållande till deras respektive produktivitet – inkasserades. Men Samuelson visade också att om hyran inkasserades av en "hyresvärd" och inte av bygemenskapen (som sedan skulle ha fördelat hyran bland invånarna) skulle lönerna i byn sjunka. Hans slutsats var att Marx hade haft rätt om att inhägnader av allmänningar faktiskt kunde försämra arbetsvillkoren, även om kapitalisterna vann på det och samhällets nettoresultat ökade. Men Samuelsons analys visar inte – även om han föreföll tro det – att en privatisering av de två jordlotterna skulle försätta byborna i ett sämre läge. Om de två jordlotterna delades upp i sex lika värdefulla bitar (men olika stora) och sedan fördelades mellan de individuella byborna och inte till människor utanför byn (det vill säga staten) så skulle byborna vinna och nettoresultatet för samhället öka.

En sådan process skulle innebära ursprunglig allokering enligt principen om först till kvarn, snarlik den allokering av radiofrekvenser som amerikanska domstolar drev fram på 20-talet till dess kongressen stoppade det hela 1927. Den skulle också likna den ursprungliga fördelningen av individuella fiskekvoter på Island på grundval av fångsthistoria. Ett system med hyror som betalas till bygemenskapen med en mekanism för omfördelning till invånarna var onödigt. Det är dessutom föga troligt att, som i Samuelsons exempel, den potentiella hyran skulle vara densamma oavsett om marken ägdes gemensamt eller privat. Privat ägande skulle skapa mycket starkare incitament för att söka efter nya och mer lönsamma användningsområden.

Avslutande kommentarer om privata äganderätter

Jag har här hävdad att privata äganderätter är tillämpliga, och faktiskt har tillämpats, på många områden utanför de traditionella – mark, boskap och andra synliga och påtagliga varor. Det fanns inga tekniska hinder för ett system med privata äganderätter till radiofrekvenser, och sådana rättigheter höll snabbt på att uppstå, innan den amerikanska kongressen gick in och stoppade processen. Inte heller fanns det några tekniska hinder för privat äganderätt till vissa resurser längs kusterna, exempelvis rätten att lägga ut ålryssjor i Danmark, även om de danska lagstiftarna avskaffade rätten och därigenom återinförde problemet med fri och öppen tillgång till ålfiske. När resursen i fråga förekommer i en sådan enorm omfattning att ingen enskild ägare kan hantera den på ett ekonomiskt sätt – som de isländska bergsbetesmarkerna, laxfloderna och fiskeplatserna – kan individuella rättigheter kombineras med gemensam förvaltning av resurserna. Exemplet illustrerar Demsetz beskrivning av ägande-

rätter som uppstår som svar på uppkomna brister och ytter omständigheter och som möjliggör för deltagarna i de aktuella ekonomiska aktiviteterna att internalisera dessa yttre omständigheter. Exemplet visar också tydligt att den privata äganderättens framväxt som ett sätt att internalisera externaliteter har två sidor. Den ena är efterfrågesidan som har beskrivits utförligt i den omfattande litteraturen om det ekonomiska behovet av privata äganderätter och fördelarna med sådana. Men vi har också utbudssidan. Det måste finnas politiskt stöd för lämplig lagstiftning, eller åtminstone för att lagstiftaren inte ska ingripa, när en situation med öppen tillgång förändras till en situation där individer innehar exkluderande rättigheter. I USA förklarades utrymmet för radiosändningar vara offentlig egendom 1972. I Danmark avskaffades böndernas exkluderande rätt till ålfiske som ett resultat av påtryckningar från ålfiskarna. På Island finns det fortfarande stort motstånd mot att de individuella fiskekvoterna erkänns som fullt ut privata äganderätter (förvånansvärt nog kommer kritik ibland från ekonomer, jämför åter Gylfason, 1990).

Privata äganderätter kan underbyggas med politiska och sociala argument såväl som ekonomiska. Genom att göra det möjligt för människor att internalisera externaliteter, eller reducera ekonomiska aktiviteters skadliga effekter till en acceptabel miniminivå, skapar äganderätten bättre allmänna villkor för fred i samhället. Med andra ord åstadkommer den spontan samordning av ekonomiska aktiviteter – individers ömsesidiga anpassning – vilket är ett av det civiliserade samhällets tydligaste kännetecken.

Privata äganderätter styr också in aggressiva impulser i kanaler som är acceptabla och faktiskt gynnar andra. Man har noterat att människan sällan har en så oskyldig syssla som när hon tjänar pengar, och det är bättre att en människa tyranniserar sitt bankkonto än sina medmänniskor. Överföringen av naturresurser till individer skapar en större ansvarskänsla. Resurserna är så att säga i individernas vård, och om individerna visar sig använda resurserna på ett ineffektivt sätt kommer de förr eller senare att förlora dem: en dåre och hans tillgångar skiljes fort från varandra. Egendom gör det möjligt för människor att planera framtiden, att ha ett längre perspektiv.

Låt os ta utrotningshotade arter som exempel. Varför riskerar fåren på Island inte att utrotas som elefanterna i Afrika? Skillnaden är att fåren ägs. Någon är ansvarig för dem, märker dem och inhägnar dem. Man har sagt att ett av de största problemen i Ryssland är att det aldrig funnits någon tradition av privata äganderätter till naturresurser, inte ens före kommunisttiden (Pipes, 1999).

Man har också hävdad att mycket kapital i de underutvecklade länderna är "osynligt". Det kan inte registreras eller transfereras. Förbättringar av det medför inte alltid fördelar för ägaren, och därför växer inte sådant kapital i samma takt som kapital i mera utvecklade länder (de Soto, 2000).

Det är riktigt att i ett samhälle med privata äganderätter kommer några människor att vara mycket rikare än andra. Vad som dock sällan nämns är de (säkert oavsiktliga) fördelarna med rika människor. De minskar kostnaderna för den fria marknadens experimentella processer genom att konsumera varor som är mycket dyra i början och som blir mycket billigare längre fram i processen. Bilen är en sådan vara, andra är TV-apparaten, videobandspelaren och persondatorn.

Människor som är ekonomiskt oberoende bjuder det tyranni som kan utövas av småaktiga myndighetspersoner motstånd. De har tid och resurser att slåss, att driva rättssaker och driva frågor i massmedierna. Det är också mer än sannolikt att en grupp på 100 000 kapitalister kommer att satsa mera riskkapital än 10 investmentfonder som kontrolleras av människor som är politiskt utnämnda. Rika människor ger visserligen upphov till en del avundsjuka, men i en stark och dynamisk ekonomi med stor social rörlighet ger sådana människor också upphov till hopp och uppmuntran. Och allra viktigast: det som förklarar kreativiteten och ytterst den växande levnadsstandarden i kapitalistiska länder är människors förmåga att experimentera med, att göra innovationer med, att kombinera och dela, köpa och sälja sin egendom.

Referenser

Arnason, R. (1990). *Minimum Information Management in Fisheries*. *Canadian Journal of Economics*. Vol. 23, 630-53.

Buchanan, J.M. (1959). *Positive Economics, Welfare Economics, and Political Economy*. *Journal of Law and Economics*, Vol. 2, 124-38.

Buchanan, J.M. (1997). *Who Cares Whether the Commons Are Privatized? Post-Socialist Political Economy. Selected Essays*. Cheltenham: Edward Elgar, 160-7.

Demsetz, H. (1967). *Toward a Theory of Property Rights*. *American Economic Review. Papers and Proceedings*. Vol. 57, 347-59.

Demsetz (1988). *Ethics and Efficiency in Property Rights Systems. The Organization of Economic Activity, Vol. I: Ownership, Control, and the Firm*. Oxford: Basil Blackwell, 261-80.

Eggertsson, T. (1992). *Analyzing Institutional Successes and Failures: A Millennium of Common Mountain Pastures in Iceland*. *International Review of Law and Economics*. Vol. 12, 423-37.

George, H. (1880). *Progress and Poverty*. Several editions.

Gissurarson, H.H. (2000).

Overfishing: The Icelandic Solution. London: Institute of Economic Affairs.

Gordon, H.S. (1954). *The Economic Theory of a Common Property Resource: The Fishery*. *Journal of Political Economy*, Vol. 62, 124-42.

Gudbergsson, G. (2003). *Written communication with the author*.

Gudbergsson oversees salmon rivers at the Directorate of Freshwater Fisheries.

Gylfason, T. (1990). *Stjorn fiskveida er ekki einkamal utgerdarmanna*, ed.

T. Helgason and O. Jonsson, *Hagsaeld i hufi*. Reykjavik: Haskolautgafan og Sjavarutvegsstofnun Haskolans, 120-5.

Hazlett, T.W. (1990). *The Rationality of U.S. Regulation of the Broadcast Spectrum*. *Journal of Law and Economics*. Vol. 33, 133-75.

Hume, D. (1739). *A Treatise of Human Nature*. Several editions.

Locke, J. (1690). *The Second Treatise of Civil Government*. Several editions.

Nozick, R. (1974). *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books.

Pigou, A.C. (1912). *Wealth and Welfare*. London: Macmillan.

Pigou, A.C. (1920). *The Economics of Welfare*. London: Macmillan.

Pipes, R. (1999). *Property and Freedom*. New York: Vintage Books.

Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Samuelson, P.A. (1974). *Is the Rent-Collector Worthy of His Full Hire?* *Eastern Economic Journal*, Vol. 1, 7-10.

Scott, A. (1955). *The Fishery: The Objectives of Sole Ownership*. *Journal of Political Economy*, Vol. 63, 116-24.

de Soto, H. (2000). *The Mystery of Capital*. New York: Basic Books.

Warming, J. (1911). *Om "Grundrente" af Fiskegrunde*. *Nationalökonomisk Tidskrift*, Vol. 19, 499-505.

Warming, J. (1931). *Aalegaardsretten*.

Nationalekonomisk Tidskrift, Vol. 39, 152-161.

Gunnar Strömmer

Verkställande ledamot, Centrum för rättvisa

Nya allianser för enskilt ägande

Jag ska så småningom berätta, inte om Centrum för Rättvisa per se utan snarare om det första fall som den här verksamheten har tagit sig an, ett fall som nämligen har direkt beröring med dagens tema – äganderätten.

I själva verket blir det två konkreta exempel, ett amerikanskt och så småningom det svenska som jag tror på många sätt är inspirerande för den som vill verka för äganderätt, både principiellt och praktiskt. Låt mig bara inleda kort med att förklara bakgrunden.

Jag var ordförande i Moderata Ungdomsförbundet 1998-2000. Under den tiden läste jag en bok av en amerikansk medborgarrättsadvokat som hette Clint Bollick och som i början av 90-talet hade startat något som heter Institute for Justice. Ni börjar ana parallellspåren redan här, tror jag!

Detta gjorde han mot bakgrund av att han hade arbetat just med att driva individuella fri- och rättigheter som advokat i olika sammanhang, men aldrig i ett sammanhang som han riktigt tyckte gjorde det bra. Han skrev i alla fall en bok efter fem år och berättade om de fall som de hade drivit och det här var en oerhört inspirerande upplevelse, så pass att vi fick Timbro att betala en flygbiljett till Sverige för honom. Han kom hit och träffade 400 av våra aktivister i Moderata Ungdomsförbundet på något som nästan utvecklades till en rockkonsert i termer av stämning och så. För han hade verkligen fått praktisera sina idéer på ett högst påtagligt sätt. I den här verksamheten arbetade jag som biträdande jurist under 2001, i Washington DC, och det är alltså min utsiktspunkt när vi här ska ge oss i kast med det första exemplet som jag hoppas ska vara inspirerande, men det återstår ju att se om ni blir lika inspirerade som jag blev.

I den här sjangtila lokalen är det kanske inte så lätt att föreställa sig att man i själva verket sitter i ett litet baptistkapell i Canton, Mississippi. Jag vet inte om ni har varit i Mississippi eller om ni har varit och besökt *The Black Methodist Church of America* eller några av deras svängiga gudstjänster. Jag var där tillsammans med två advokater från Institute for Justice och vi kom dit kvällen innan en rättsprocess som skulle starta i den lokala delstatsdomstolen.

I den här lilla svarta baptistkyrkan kan jag säga att vi stack ut – jag stack verkligen ut, som delade ut program. Jag kommer ju från Örnköldsvik och allt det där – det känns ju som en annan värld att stå där plötsligt och vara värd i deras sammanhang. Det kom en trehundra församlingsmedlemmar ungefär, huvudtalare på det här evenemanget var Martin Luther King III, alltså Martin Luther Kings son som numera presidierar i den organisation som Martin Luther King drev, med bas i Mississippi. Det fanns en lokal allians, med allt ifrån Peter Egardts motsvarighet i stan till en del fackliga företrädare, en del personer från olika politiska läger, och det fanns uppenbarligen tre vita jurister från Washington och en jur kand ifrån Örnköldsvik – kort sagt en udda allians. Och gospelkören som tutar i med den gamla gospelslagdängan *This Land is My Land*, jag vet inte om det ringer några klockor. Vi som har en bakgrund i konfirmandledarsvängen har kört den några vändor. Det är inte alla dagar som man har en hel gospelkör som brassar på för äganderätten! Men det var precis det som de gjorde den här kvällen. Därför att dagen därpå skulle nämligen tre familjer, tre församlingsmedlemmar, få sina fall prövade av den lokale valde domaren.

Bakgrunden var den att delstaten Mississippi, som så många andra delstater eller kommuner eller landsting eller var det nu kan vara för någonting, gärna vill se till att dra så mycket kommersiell utvecklingskraft som möjligt till sin region. Och man är beredd att göra både det ena och det andra för att lyckas med detta. Bilföretaget Nissan, som ju knappast kan beskyllas för att vara en fattig rackare, hade lyckats övertala delstaten om att för att få förlägga sin fabrik utanför huvudstaden Jackson i Mississippi så skulle man, utöver en massa andra förmåner – skattebefrielse under decennier och både det ena och det tredje – dessutom få all den mark som man upplevde sig behöva för den här projekteringen. Och först försökte man gå fram med att köpa loss den här marken förstas, av de som ägde den. Och faktum var att det inte var en kompensationsfråga egentligen för i det här fallet betalade man en ganska skälig marknadsmässig ersättning för marken. Det var bara det att de här tre familjerna, Archie, Lee och Bauldin, för vilka gospelkören brassade *This Land is My Land*, hörde till de första svarta familjer i Mississippi som över huvud taget hade fått chansen att förvärva fast egendom, det vill säga att för dem handlade inte det här om det ekonomiska värdet i de här små och ganska betydelselösa lotterna på vilka de hade sina hus. Det var äganderättens alla icke-materiella aspekter som aktualiserades i det här fallet. Det var deras föräldrar som hade förvärvat den, det var där man hade byggt sitt hus, även om man

förmodligen skulle bo mycket bättre någon annanstans. Men det var inte det som var frågan och man bestämde sig helt enkelt för att vägra sälja till varje pris.

Nå, vårt påstående i domstolen dagen därpå var helt enkelt: Det allmänna får faktiskt inte expropriera för alla tänkbara ändamål – och låt mig mot den bakgrunden göra en liten juridisk exkurs i det här populariserade exemplet: Jag tror att vi i Sverige lever i en vanföreställning om rättighetsskyddet i USA, exempelvis när det gäller äganderätter och näringsfrihet. Vi tror att det är ett mer eller mindre absolut skydd för detta och det är verkligen inte fallet. Jag tänkte på det här exemplet som nämndes av en tidigare talare i dag om att vi i Sverige förmodligen inte har så mycket *enter*-problem in i olika yrken eller i olika branscher utan snarare ett problem på nästa nivå, ett regleringsproblem. I USA finns det till exempel fasansfulla regleringar när det gäller *enter*, inträde i olika sammanhang. Och just när det gäller hela resultatet av *New Deal*-eran och så småningom 50- och 60-talens domstolsaktivism där man tvingades, tyckte man, överskrida olika konstitutionella principer på en rad olika områden, inte minst när det gällde äganderätt och näringsfrihet, så finns det i dag ett i hög grad urholkat skydd för äganderätten. Till exempel inom ramen för *public use* eller som vi skulle säga, ett angeläget allmänt intresse, så ryms i princip vad som helst. Nu hör det till saken att det finns ett parallellt konstitutionellt system i USA där man har den federala konstitutionen och också de delstatliga. Just i Mississippi finns det en del konstitutionella verktyg när det gäller äganderätten som man ville göra gällande här och som förmodligen gav oss lite bättre utsikter att vinna den här typen av fall just där.

Nå, på den andra sidan satt förstas delstatens alla jurister som de hade lyckats mobilisera och dessutom med Nissan i bagaget. Ni kan ju tänka er vilken avancerad stab som de hade laddat upp med. Och i den andra ringhörnan en betydligt beskedligare skara, men, skulle det visa sig, nog så framgångsrik. Som jag sa, och vi ska komma tillbaka till hur det slutar bara om ett ögonblick, så tror jag vi lever i vanföreställningen att USA skulle vara annorlunda än andra moderna välfärdsstater i de här hänseendena och så är det alltså inte. Jag kan väl säga att om man ska bryta ner det i två stycken huvudfrågor så kan man säga att just när det gäller den här typen av äganderättsfrågor så är det å ena sidan ersättningsfrågan i samband med en rättighetsinskränkning, alltså en expropriation eller en inskränkning i den enskilda egendomsägarens rätt att råda över egendomen på det sätt som han eller hon vill. Detta är den ena frågeställningen. Den finns det många olika grupper som har ägnat sig åt och under 90-talet kom också det första genombrottet för ett principiellt syn-

sätt som ändå på ett annat sätt gör det möjligt i dag än under den riktiga välfärdsstatsexpansionseran att få rimlig ersättning vid olika typer av intrång eller för den delen intrång som är av den arten att hela det ekonomiska värdet av egendomen i praktiken försvinner. I dag jämför man det med expropriation och då har man rätt till full marknadsmässig kompensation. Den här typen av frågeställningar känner jag igen rätt mycket från den svenska äganderättsdiskussionen.

De är principiellt oerhört viktiga och jag är säker på att man kan dramatisera den typen av fall på ett sätt så att det får bred folklig bärkraft också. Men samtidigt lyfter det inte riktigt. Om jag skulle välja ett par, tre frågor eller en fråga som verkligen skulle bära den allmänna opinionen så skulle jag förmodligen inte gå in där och mot den bakgrunden har den byrå jag var på just valt att arbeta med den grundläggande frågan: vad är i grunden ett legitimt allmänt skäl? Man kommer inte ens till kompensationen, eller det kanske man gör så småningom, utan man börjar med den fundamentala frågan. Där har det då visat sig vara möjligt att – just kring denna specifika och väldigt vanliga situationen att staten och kapitalet sätter sig i samma båt i den här typen av allianser – mobilisera högst oväntade allianser för äganderätten i de konkreta situationerna. Det är naturligtvis oerhört inspirerande. I Mississippifallet valde den lokale domaren i första instans att ge delstaten och Nissan rätt. Varför? En inte obetydlig faktor kan vara att han träffar både Nissandirektörerna och delstatens jurister på den lokala Rotaryklubben, det sociala trycket i det här fallet tror jag ändå gör att han – detta är en väldigt populärpsykologisk analys, det medger jag – agerar som han gör. Det var naturligtvis inte en rättsligt helt given utgång i detta fall och i det osäkra läget tror jag att han valde den enkla vägen och passade principfrågan vidare till delstatens högsta domstol. Innan Högsta domstolen i Mississippi hann avgöra frågan blev dock den opinionsmässiga kostnaden för delstaten och i synnerhet Nissan alltför hög för att fortsätta insistera mot de här tre familjerna. I själva verket bestämde man sig för att projektera om och bygga på ett annat sätt så att de här människorna kunde bo kvar. Det här visar också att utmaningen för det man kallar för *public interest law*, alltså juridik i det allmänna intresset, är att göra individuella fri- och rättigheter till just ett angeläget intresse för allmänheten, det är ju hela poängen. Den ena vägen är naturligtvis rättsprocessen, den andra är opinionsbildningen. Och om ni tänker på Martin Luther King III och de lokala aktivisterna och den breda organisationsalliansen i bagaget så blir det inte bara en juridisk fråga utan det blir också en fråga om vad kostnaden i opinionen blir för de aktörer som är involverade i det här.

Svenska IKEA fick smaka på det här riset ganska rejält när delstaten New York skulle köpa en massa gamla fina småhusvarter för att bereda plats för ett IKEA-varuhus. Man kan gå till sig själv. Ibland undrar jag var den svenska högern skulle ha sina lojaliteter i det läget? Skulle vi inte känna att det viktigt med tillväxten, Nissan och den här bilfabriken? Och det är naturligtvis argumentet från de andras sida i det läget. "Ja, men Mississippi, det är fattigt, vi behöver jobben, vi behöver tillväxten." Det som är det salomoniska i det här är att i slutändan visar det sig ändå att det var inte nödvändigt för Nissan att ta just den här marken för att bygga sin fabrik. När allt kommer omkring får man fabriken, man får jobben, man får tillväxten och dessutom har man respekterat äganderätten för de familjer som faktiskt inte ville sälja. Jag menar att det är oerhört viktigt att dra slutsatsen att man i varje läge inte tänker i effektivitets- och nyttotermer utan i rättighetstermer. Äganderätten har ett värde i sig och långsiktigt finns alla goda förutsättningar att få alla ekonomiska effektivitetsvinster med sig i bagaget, även om man kortsiktigt måste tänka om lite grand.

Ni förstår, att jag under min USA-tid fick vara där nere i Mississippi, eller delta i evenemang med *The Black Alliance of Educational Options*, som tillsammans med min byrå är motorn i den svarta gräsrotsrörelse som har drivit varje enskild process om skolvouchers, alltså skolpeng, i USA de senaste 15 åren. Av olika skäl är detta en konstitutionell fråga som nu en gång för alla löstes eller det blev åtminstone klarhet i frågan genom ett beslut i Högsta Domstolen så sent som i våras. Alla de här inspirerande upplevelserna gör ju naturligtvis att man tänker: "Ja, men det här måste man ju kunna göra i Sverige på något vis!" Eller hur! Vi kanske inte kan mobilisera gospelkörer (eller det kan vi förmodligen men EFS-kören hemma i Nordmaling kanske inte riktigt har samma stake, om jag får säga så, som just den här kören).

Men vi kan hitta andra allianser, andra allierade. Det är alltså möjligt tror jag att utifrån den här erfarenheten tänka i termer av både juridiska strategier, sättet att samla in ekonomiska medel för att driva processer, möjligheten att bygga oväntade eller otraditionella allianser och för den delen att identifiera enskilda äganderättsfrågor som verkligen har en bred folklig bärkraft. Och så tänkte jag att det måste vara möjligt att göra ungefär samma sak här. Sagt och gjort, och efter en hel del bök och stök så etablerades *Centrum för rättvisa*, som är en ideell stiftelse, hösten 2002. Till den har vi samlat in lite pengar, 80 % från privatpersoner och 20 % från stiftelser. Det är inga ansenliga summor, förvisso, eller rättare sagt – det är det om man tänker på att vi inte riktigt har tradition av att smala in pengar på det sättet i Sverige. Det kanske

kommer att räcka till att driva fyra fall, fyra projekt under vårt första år. Jag tänkte som det andra exemplet – förhoppningsvis någorlunda inspirerande – berätta om det första fall vi har tagit oss an och det kommer flera under våren som inte just håller på med äganderätt.

Jag skulle vilja börja med ett citat från Dagens Nyheter i november. Där var det en person som var väldigt upprörd och hon berättade såhär:

"Det var jag, en invandrarkvinna, som för två år sedan satte igång arbetet med ombildningen i Östberga."

Östberga är alltså ett miljonprogramsområde utanför Stockholm där 1 200 hyresgäster hade bestämt sig för och skrivit på kontrakten med Svenska Bostäder – ett av tre kommunägda bostadsföretag i Stockholm – om att förvärva sina hyresrätter.

"Under de här två åren, för första gången i mitt nya liv, så kände jag att jag kunde tillföra samhället något: välstånd, gemenskap, glädje. Men nu, när vi gräsrötter för första gången samverkar och försöker utnyttja rätten att själva styra våra liv och vårt boende, så visar myndigheterna sig ovilliga att släppa ifrån sig makten. De visar i stället sin arrogans och sitt människoförakt. Kalla gärna vår aktion för Östbergaupproret. Vi känner stor frustration och stor besvikelse. Vi vill ha kontroll över våra egna liv men vägras den möjligheten av politiker och tjänstemän. Vårt arbete här i Östberga borde stödjas av alla människor som menar allvar med integration."

Jag har ju träffat företrädare för de 13 bostadsrättsföreningar som de har bildat. Det är inte så många som har läst Hayek. Och det är inte så många, eller ens någon, som har en bakgrund i partipolitiken. I Östberga röstar 54 % på socialdemokraterna, moderaterna fick 13-14 % eller något åt det hållet. Det är inte så att man utifrån något slags partipolitisk instinkt eller ett filosofiskt program kommer fram till att det är det här man ska säga i Dagens Nyheter när Dagens Nyheter frågar varför man är förbannad. Det här är i grunden samma instinkt som familjerna i Mississippi. Det är den person som har fått känna på ett rättighetsintrång som talar ur hjärtat. Och det här är vad som kommer ur *Penka Kashmerovas* hjärta när hon ska beskriva situationen.

Bakgrunden som jag nämnde är att det här alltså är det första ytterstadsområdet i Stockholm där hyresgästerna verkligen skulle förvärva sina lägenheter och hade kommit så långt. Östberga är inte riktigt som Tensta eller Rinkeby, utan det här är en sorts "mellanområde". Inkomster som ligger mellan Enskede Gärd och Tensta, en andel socialbidragsberoende som ligger mellan Enskede

Gård och Tensta, en invandrarandel som förvisso är hög och som består av hela 16 nationaliteter. Men det är mycket ungrare, bulgarer – nyss nämnda Penka är från Bulgarien – många finnar, det är den tidens invandrare som bor där. De är nu de första som får känna på den här stopplagen som riksdagen ändå baxade igenom i våras under stor kritik från lagrådet. Det fokus var på då – och det är kanske ett naturligt politikerperspektiv – var att det stred mot den kommunala självstyrelsen. När riksdagen beslutar att kommunerna inte ska få sälja ut sina lägenheter så strider det mot den kommunala självstyrelsen. Och det är riktigt och det är ett viktigt konstitutionellt argument. Men det är inte ett individuellt fri- och rättighetsargument som vi i första hand använder oss av när vi ska driva den processen. Då är det en rad andra frågeställningar som är relevanta. Hur ser en sådan här rättighetskränkning då ut, eller hur ser en lag ut som kränker enskilda rättigheter? Det är inte så att man skriver ut att nu ska vi stoppa bostadsrättsomvandling på Östermalm, det är inte så det står i lagen. Man måste hitta på ett fyndigare sätt och i det här fallet har man kommit på att Länsstyrelsen ska ge tillstånd till varje förvärv. Så att när man har skrivit på kontrakten och alltså kommit överens med sin hyresvärd om att köpa lägenheten – om hyresvärden är ett kommunalt bostadsföretag -- så ska man lämna in allt det här till Länsstyrelsen som då ska ge tillstånd. Och vid den här tillståndsgivningen ska Länsstyrelsen beakta huruvida bruksvärdesystemet kan fungera i praktiken även efter den här överlåtelsen. Då har man sagt så elegant att även efter en specifik överlåtelse måste hyrorna i allmännyttan få tillräckligt genomslag på orten. Det här blir mycket juridiskt finlir, men Länsstyrelsen har alltså bestämt sig för att orten inte är det som hyresnämnden och alla andra som jobbar med sånt här tycker, Stockholms kommun eller åtminstone ytterstaden, utan man har isolerat Östberga till en liten, liten egen ort. På det sättet har man med ytterst godtyckliga och skönmässiga argument lyckats åstadkomma en avsevärd rättighetskränkning för inte bara en eller två utan i det här fallet hela 1 200 människor och potentiellt naturligtvis oerhört många fler.

Jag tänkte inte orda om själva fallet mer än så, eller i vart fall inte om juridiken kring det. När man väl ska, som i det här fallet, överklaga till Boverket, så är det inte så fräckt så att man får stå i någon tingsrätt och argumentera utan i Sverige vill de inte ens ge människor i dylika fall en rätt till domstolsprövning, trots en ovillkorlig sådan rätt enligt Europakonventionen förmänskliga rättigheter. Nej, Östbergaborna tvingas hålla på hos myndigheter. Där blir det till mycket liten del en argumentation på det principiella planet, utan det gäller att dyka ner i detaljerna i bruksvärdesystemet. Vi har exempelvis grävt fram

6 745 lägenheter i ytterstaden som är precis jämförbara med de lägenheter som blir kvar i Östberga efter en försäljning. Man får som sagt verkligen röra sig på alla plan. Tjusningen med *public interest law* är som sagt både juridiken och opinionsbildningen.

Det jag däremot tänkte göra avslutningsvis när det gäller just Östbergafallet är att beskriva den bredare potentialen i en sådan fråga. I något annat sammanhang läste jag och skrev en del om egnahemsrörelsen. Jag tror jag kom in på det spåret när Sten Andersson, den gamle socialdemokratiska utrikesministern, var intervjuad i Dagens Nyheter en gång för många år sedan. Han berättade hur hans pappa – de bodde då på Söder som uppenbarligen inte hade någon vidare status när det begav sig – hade cyklat ut till Enskede varenda kväll i flera år och snickrat på den här kåken som skulle bli deras egna hem. Poängen med hela den här egnahemsrörelsen var att lantarbetare och växande arbetarbefolkningar i innerstäderna skulle få en möjlighet att skaffa sig ett eget hem till en rimlig kostnad. Var det här höger eller vänster, kan man fråga. Ja, det är inte så himla enkelt om man tränger in i filosofin bakom egnahemsrörelsen att placera den på en traditionell höger-vänsterskala. Där fanns liberala utvecklingsidéer, där fanns konservativa hembygdsideal, där fanns arbetarörelsens väldigt progressiva reformsträvanden. Man bildade hushållningssällskap, ideella egnahemsföreningar, bolag till och med, olika typer av kassor. Små regelbundna insättningar som så småningom genererade de pengar som krävdes för att kunna förvärva ett eget hem. Och det var imponerande vad man lyckades få fram. 30–40 000 människor fick egna hem av olika slag genom den här rörelsens försorg. Och länge tänkte jag att man borde starta en egnahemsrörelse, men sånt där växer ju underifrån, sånt växer inte fram ur ett partikansli. Det måste komma någonstans ifrån. Här tycker jag mig se att Östberga är embryot till precis just det. De här människorna är förvisso lite mer beroende av bankerna än vad man var på den tiden. Där ville man ju inte vara beroende av banken heller, här handlar det ju ändå om att låna pengar av banken. Men i grunden är det samma drivkrafter. Visst finns det individuella momentet i ägandet där. Möjligheten till boendekarriär, möjligheten att göra en ekonomisk hacka den dag man vill sälja, exempelvis. Det finns utan tvekan mycket ekonomiska argument. De tror att genom att äga kommer de att få ner sina månatliga kostnader över tiden. Det finns en massa sådana individuella, ekonomiska och egenmaktsargument. Men det finns också djupt kollektiva motiv. De berättar om den gemenskap som det här har fostrat i Östberga. Många där har beskrivit det som en sovplats tidigare, man åkte dit och sov. Man kände inte sina grannar i trapphuset, man hade ingen kontakt, inget umgänge, det

fanns inga kvartersföreningar, det fanns visst någon kvarterslokal som man i något integrationsprojekt i staden hade tillhandahållit och som ingen använde. Men plötsligt växer det upp någonting helt annat. De började med att knacka dörr i trappuppgångarna för att få flera att haka på den här omvandlingen. Man började spontant att ta tag i yttermiljön, man har investerat egna medel i den här lokalen som man hade fått av integrationsnämnden eller vad det nu heter här i Stockholm, oombett, för att göra vad man ville av det. Det vill säga att det fostrade en massa andra drivkrafter också. Jag måste säga att man blir väldigt berörd av att vara i ett sådant sammanhang där ägandet – det är ingen gospelkör men jag kan säga att det är ungefär samma känsla – en fantastiskt bred allians som inte i första hand värnar detta av filosofiska skäl utan för att man i sin praktiska vardag ser både den individuella och den gemensamma nyttan med detta.

Jag skulle vilja landa genom att utifrån detta ge några korta slutsatser som ändå är hoppfulla för den som vill hitta lite nytt bränsle och förnya den inhemska debatten om äganderättsfrågor.

Den första är rent principiell. Jag tror att det är oerhört centralt att driva tanken om att lika rättigheter alltid är rätt och, inte minst, att alla rättigheter förtjänar samma skydd. Att rättigheter av typen äganderätt eller näringsfrihet är rättigheter som har samma icke-materiella grund som exempelvis yttrandefrihet, föreningsfrihet eller vad det kan vara.

Under min tid i Moderata Ungdomsförbundet drev vi en kampanj som heter *"Jag älskar att äga"* som, måste jag medge, inte i så liten grad var inspirerad av Institute for Justice. Vi sökte hitta oväntade allierade som ville bära vår lilla knapp där det stod just Jag älskar att äga. Vi fick 30 000 skolungdomar att bära den här knappen och samtalen handlade mycket om just det icke-materiella värdet i deras CD-skivor och i deras pocketböcker och i deras kläder i grunden handlade om identitet. Jag kommer ihåg att vi var ute på Tensta marknad och delade ut knappar och alla som hade stånd på Tensta marknad ville bära knappen. Att utifrån människors praktiska erfarenheter våga driva både i opinionen och politiskt och konstitutionellt att alla rättigheter förtjänar i grunden samma skydd. Bygger man oväntade allianser kring det temat tror jag att det är möjligt.

Det andra är – och det blir också lite konstitutionellt detta. Jag har hört tusen gånger att *"jamen Sverige är ju inte USA"* och så börjar man räkna upp traditionen av att driva frågor i domstolar och att det finns en Bill of Rights, en

maktindelning, ett helt annat institutionellt sammanhang. Och det är förvisso helt sant. Jag skulle snarare säga att det är kulturella skillnader som jag tror att man framför allt ska fundera på. Men faktum är att vi i dag är del av en rättsordning genom EU-medlemskapet som faktiskt gör att det finns ett rättighetskydd som domstolar, i synnerhet om man kan hitta någon EG-rättslig eller på annat sätt Europarättslig koppling kring sina rättighetsfrågor, där svenska domstolar börjar visa en ökad och väldigt legitim aktivitet. Där finns en potential också för den som inte bara vill propagera i den allmänna opinionen för äganderätt och andra rättigheter. Där finns en möjlighet att faktiskt få inhemska domstolar att ta rättighetsanspråken på allvar. Symptomatiskt nämnde Carl Bildt tidigare fallet med de tre somalisvenskarna. Man kom ju aldrig till äganderättsdiskussionen utan det var den i och för sig helt korrekta rättssäkerhetsdiskussionen – de hade blivit av med sina tillgångar utan en ordentlig rättsprocess. Och det var naturligtvis en viktig kritik i sig. Silbersky tyckte alltså att det var roligare att åka till Washington och kunna ha presskonferens på trappan till State Department, det tycker jag också skulle vara festligt. OK, han lyckades – det ska man inte heller sticka under stol med – han lyckades med den politiska strategin. Men han hade kunnat stämma in svenska staten och de ansvariga bankerna och Finansinspektionen och alltihopa i Huddinge Tingsrätt med hjälp av den rättsordning som vi i dag är en del av. Det tror jag är det andra. Hos oss, om jag nu inkluderar alla utan att veta exakt var ni hör hemma, så finns det också traditionellt en skepsis till aktiva domstolar och den skepsisen tror jag att vi måste göra upp med. Det finns en illegitim aktivism som handlar om att utan stöd i exempelvis grundlagen driva fram rent politiska krav domstolsvägen. Men den helt legitima domstolsaktivismen handlar om domstolarna i avsevärt högre grad än hittills måste fullgöra sin skyldighet att hävda de grundläggande fri- och rättigheter som ges ett skydd i bland annat grundlagen och i Europakonventionen för mänskliga rättigheter.

Slutligen är det det här med allianserna. Det gäller verkligen att tänka till och fundera på var vi kan bygga oväntade och otraditionella allianser för ägandefrågor. Östbergafallet, ja oavsett om det går vägen eller inte så tror jag egentligen inte att det spelar någon roll för den här rörelsen. Här finns de första missionärerna som kan åka till varje ytterstadsområde i hela det här landet och berätta om sin kamp och sitt engagemang och förhoppningsvis sina konkreta resultat om det går vägen. Det är på ett sånt fält och det måste finnas många andra liknande fält där man kan bygga otraditionella allianser för att ge äganderätten den allmänna angelägenhet som den verkligen förtjänar.

Där skulle jag vilja landa. Familjerna i den lilla baptistkyrkan i Mississippi, Penka Kashmerova och de andra aktivisterna i Östberga, det är där snarare än här som vi hittar framtidens viktigaste bärare av äganderätsfrågan.